

GÂNDIREA

ANUL XI

No. 2

GÂNDIREA

D O S T O I E W S K I

DE

NICHIFOR CRAINIC

Un geniu în care Rusia de acum cincizeci de ani s'a recunoscut întreagă. Fostul ocnaș siberian pentru o incertă vină politică de tinerețe, sfârșia ca un creștin înțelept, iar înmormântarea lui, îndoliind imperiul, căpătă amploarea funerară a unei înmormântări de Țar. Casa imperială, Biserica, Universitatea, instituțiile toate și poporul recunoșteau în Dostoiewski un Țar al spiritului rus. Oswald Spengler îl socotește bucată din ființa Rusiei. Și tot astfel oricine îi aprofundează vasta operă de romancier și de scriitor militant. Tolstoi nu e Rusia toată, ci numai o lature a ei. În Dostoiewski e condensat însă un întreg popor cu istoria spiritului complex și cu destinul său. În literatura universală, sub acest raport, poate singur Omer înseamnă Elada în măsura în care Dostoiewski înseamnă Rusia.

Stepa nu e imaginea potrivită a spiritului rus. Iar acest spirit nu e lacul nemărginit cu ape calme și egale, întinse pe stepă ca pe un fund nezdruncinat de cutremure. Mai mult decât stepa, clima continentală a Rusiei ar putea simboliza spiritul acesta neechilibrat și inegal, paradoxal și neprevăzut, a cărui dramă uriașă se desfășoară pe netedul pământului ca pe o simplă scenă ce nu-i influențează acțiunea. El e bătut de arșiți violente și de geruri distrugătoare. Între aceste extreme, mobilitatea lui perpetuă nu-și află alinare în niciun moment de echilibru. În opoziție cu pământul care îl suportă, el e făcut din prăpăstii, din cataracte, din vulcani și din piscuri de piatră ninse de lumină veșnică. Amestec de rase, — finică, tătară și slavă, — din amestecul acesta nu s'a contopit încă aliagiul unui tip precis și definitiv. Intins pe două continente, rusul pregetă nehotărît între Europa și Asia. Această criză de definire abia în timpul din urmă și-a găsit o formulă care nu e decât un compromis hibrid: eurasianismul, în a cărui doctrină caută să se împace Tamerlan cu asiaticismul său și Petru-Cel-Mare cu europenismul său. Încrăștinat prin decret imperial, — spre deosebire de noi cari ne-am născut și ne-am dezvoltat odată cu creștinismul, — poporul rus, cu tot misticismul său nativ și arzător, n'a isbutit încă să se identifice cu ortodoxia. E poporul care, în istoria creștină, a dat naștere celor mai numeroase secte și celor mai variate tipuri religioase. Cu neliniști metafizice fără leac, zbatându-se în adâncurile lui, spiritul rus trăiește o perpetuă și capricioasă criză de adaptare — semn al primitivismului și al tinereții, — criză al cărei sfârșit nu se poate prevedea. Rareori însă un popor a trăit mai tragic o astfel de criză și a fost mai biciuit de setea unui liman odihnitor. Acest liman a fost socotit când Occidentul când Răsăritul, când Țarul alb când Țarul roșu, când Hristos când Anticrist. Între arșiți extreme și geruri extreme, în spiritul acesta, a cărui măsură este excesul, au coexistat curentele contrarii cu predominarea când a unuia când a celuilalt. Dacă azi domină Anticristul roșu în orgii de sânge și în despotism asiatic mânjit cu funingine de marxism european, nu tre-

buie să ne înșelăm : dedesupt dospește și crește pe fiecare zi curentul contrariu, care va izbucni la ceasul lui, precum cel care a triumfat prin masacre revoluționare mocnea și pândea în subterana Rusiei țariste de ieri. Destinul sufletului rus este excesul.

În opera lui Dostoiewski e răsturnată întreagă această imagine complexă. Mai întâiu în geniul lui creator. *Crimă și pedeapsă*, *Idiotul*, *Posedații* și *Frații Karamazow* nu puteau fi scrise de altcineva decât de un rus. Viziunea artistică a lui Dostoiewski este extremistă. El nu alege între obiectivismul naturalist și subiectivismul romantic. El e, cum s'a definit singur, un „realist fantastic”. Intuiția lui străbate deadreptul la esențial. Iar acest esențial nu se găsește în justa măsură a vieții, ci în extremele ei. Viața mediocră, cenușie, îl interesează pe Cehow, viața de aventură epică pe Gogol, viața de senzații pe Tolstoi. Dostoiewski depășește epicul exterior și psihologicul. Fenomenele, fie cele exterioare, fie cele interioare, nu-l interesează prin ele înșile, fiindcă esența vieții nu stă în fenomene. Ele sunt apariții secundare. Trebuie căutat izvorul lor primar, principiul lor generator. Cu un cuvânt kantian : noumenul. Esența vieții e spiritul. Principiul ascuns din care gâlgâie în suflet fenomenele psihologice și se revarsă în afară întâmplările și faptele. Spiritul pune în mișcare materia. E motorul vieții și sensul ei. Deaceea, din opera lui Dostoiewski lipsește aproape cu totul partea descriptivă. Deaceea, un personajiu mediocru, căzut în raza viziunii lui, e disecat fără cruțare și redus la neantul pe care îl reprezintă. Deaceea fenomenele psihologice ale unuia sau altuia din eroii săi par atât de fluide și de o aparență contradictorie : unitatea psihologică a unor astfel de personaje nu e de căutat în mecanismul obișnuitelor legi ale sufletului, ci, mai sus, în activitatea dominantă a spiritului în care își găsesc rațiunea de a fi astfel incoerențele psihologice.

Revelația acestui spirit ascuns, focar central din care se împroașcă încoace variatele aspecte ale vieții, e tema fundamentală a operei lui Dostoiewski. În experiența lui artistică, viața e așezată ca într'o retortă de alchimist și înfierbântată la o temperatură maximă pentru a-i lămuri elementele esențiale. Fierul la temperatură obișnuită are culoarea obișnuită, la o temperatură de cărbuni suflați cu foalele culoare roșie, la o temperatură de furnal culoare albă. Pe Dostoiewski nu-l interesează decât această ultimă transfigurare a vieții obținută prin alchimia unei geniale viziuni spiritualiste. Geniul lui e excesiv și extremist ca însuș geniul rus. Protagonistii operei sale întrupează vieți concepute la extrema limită a naturii umane. Adică acolo unde spiritul uman fuzionează în mod misterios cu spiritul universal care acționează asupra lumii. Prin această fuziune, personajile dostoiewskiene, dilatate, — așa putea zice —, de tensiunea încordată la maxim a viziunii sale, capătă aspecte neobișnuite, halucinante ; suferă diformări, transformări și transfigurări de monștri, de demoni și de îngeri în chip de om. Sunt din viață și nu mai sunt din viață, sunt normale și nu mai sunt normale. Nodul ascuns în care se îmbină firele a două planuri de existență se topește într'un echivoc de omenesc și neomenesc sau de omenesc și supraomenesc. Pe dunga limitei extreme a existenții capetele apar sau strămbate în caricatură de rânjetul sinistru al lui Belzebut, sau nimbate de aureola sfinților. În această schimbare la față a realității, printr'o viziune ce străbate fenomenele până în esența lor stă caracteristica artei lui Dostoiewski pe care el și-a definit-o : realism fantastic.

În ultimii ani ai vieții, poate chiar în vremea când construia capodopera *Frații Karamazow*, Dostoiewski scria celebra „poveste fantastică” *Visul unui om ridicul*, publicată în vol. III din *Jurnalul unui scriitor*. Această vedenie cosmică boltește, numai în câteva pagini, concepția despre lume a scriitorului. Ea poate fi prologul sau epilogul întregii sale opere. Am citit numeroase comentarii ruse și europene, — tălmăcirii și răstălmăcirii ale lui Dostoiewski ; dar cred că poarta care deschide fără greș drumul spre sensul adevărat al concepției lui e această „poveste fantastică”. Strălucitoare speze de lumină se proiectează concentric din ea asupra tuturor romanelor sale.

Dostoiewski a scris-o parcă anume pentru a desvălui secretul creației sale, stufoasă ca o pădure tropicală.

Un intelectual petersburghez, covârșit de „imensa melancolie a convingerii că în această lume totul e fără însemnătate” și că *dincolo* îl așteaptă neantul, e pe pragul sinuciderii. Cu revolverul pe masă adoarme și visează... Visează că s'a și sinucis. Un geniu necunoscut îl scoală din mormânt și-l poartă prin spații stelare până într'un tărâm care aduce cu vechea Eladă sau cu Edenul biblic. E țara fericiților. O armonie nealterată îmbrățișează pe oameni și natura cu flora și fauna ei laolaltă. Intre om și arbori, între om și dobitoace e un schimb de graiuri fără cuvinte, sunt corespondențe vii și întrepătrunderi fluide ce n'au nevoie să fie gândite pentru a exista. Intre om și om e un raport de cântec și umilință tandră și reciprocă. Temple și religii nu există fiindcă toți trăiesc în spontană comuniune cu marele Tot. Lumea aceasta e ea însăși un templu nemărginit. Iar oamenii : „Copii ai soarelui, copii ai soarelui lor, — oh, cât erau de frumoși! Niciodată pe pământul nostru nu văzusem atâta frumusețe la om. Abia la copiii noștri, și numai în anii lor cei dintâi s'ar putea întrezări ca un reflex îndepărtat, destul de slab, al acestei frumuseți”. Și oamenii fericiți se iubiau : „dar niciodată n'am văzut la ei transporturile acestei voluptăți *crude* care pecetluște aproape toate ființele pe pământul nostru, pe toate și pe fiecare, și care e izvorul aproape tuturor păcatelor omenirii noastre”. Munca nu era un chin, iar moartea o senină adormire... În descrierea fără pereche a acestei viziuni, arcadiană și paradisiacă totdeodată, pe care am desfigurat-o rezumând-o, nu e greu de lămurit acele privilegii divine cu care oamenii erau dăruiți până în clipa căderii. Taina acestei mari armonii, care covârșește întregul Univers inocent, e una singură : iubirea, principiul vieții.

Dar — a fost deajuns apariția sufletului unui sinucigaș în această lume ca virusul corupției s'o infecteze și armonia primordială să se sfărâme în clocot de patimi. Eroarea urii care divide înfrânge adevărul iubirii care unea. Păcatul străpunge inima inocenței ; rațiunea veștejește frăgezimea de sentiment a acestei lumi. Deacum încolo, echilibrul lumii sdrobit, sensul vieții se rostogolește din eroare, în eroare. Torturați de patimi, de durere, de moarte, de crimă și sinucidere, nenorociții proclamă : „Cunoașterea e superioară sentimentului, conștiința vieții e superioară vieții”. Și falsitatea acestei noi concepții îi duce logic la nevoia de a clădi, cu mijloace violente, o „societate rațională...” Sinucigașul, care își amintea de răul ce domnește în lumea reală de unde venise, vrea să-i oprească de pe povârnișul prăbușirii și se oferă, preț al mântuirii lor, să fie crucificat. Dar nimeni nu-l mai înțelege. E declarat „nebun mistic” și vor să-l închidă în balamuc...

Atunci intelectualul petersburghez se deșteaptă din vis. În spectacolul infernal al corupției Paradisului el identifică lumea de azi. A fost un vis? Dar dece adevărul nu s'ar putea descoperi chiar prin vis? Nu e viața însăși un vis? Oricât ar părea de ridicul înțelepților acestei lumi, el a găsit adevărul : „Eu am văzut Adevărul, am văzut și știu că oamenii pot fi frumoși și fericiți fără să piardă facultatea de a trăi pe pământ”. În posesiunea acestui adevăr, el renunță la sinucidere, pornește la luptă împotriva erorii. În ce constă această eroare care a prăbușit omenirea și a transformat-o în infern? „Conștiința vieții e superioară vieții ; cunoașterea legilor fericirii e superioară fericirii, — iată împotriva a ce e important să luptăm!” Dacă Paradisul nu mai există pe pământ, „s'ar putea ca într'o singură zi, într'o singură oră, să fie reclădit”. În ce chip e posibilă această reclădire? „Esențialul e să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși, iată ce e esențial, ce e totul fără să mai fie nevoie de altceva : imediat veți ști cum se reclădește Paradisul”.

Viața lui Dostoiewski, cu traectoria ei suitoare dela iadul patimei spre culmile seninătății creștine, e torturată de această dublă viziune. Opera lui nu se poate înțelege mai bine decât în această lumină : spectacolul unui Paradis corupt, identificat în sbuciumul tragic al lumii moderne și vedenia reclădirii viitoare a unei omeniri regenerate prin iubirea creștină. E drama pământului localizată în Rusia și având desnodământul final în speranțele Apocalipsului.

Viața a fost dată pentru a fi trăită în sens paradisiac : iubirea e fericirea. Eroarea din care decurge tot răul din lume stă în devierea benevolă dela acest scop primar : a preferi vieții umbra ei — conștiința abstractă a vieții, — a preferi fericirii umbra ei — cunoașterea legilor ei. E o deviere dela primar la secundar. *Cogito ergo sum* e dogma falsă pe care se întemeiază individualismul modern. *Cogito ergo sum* e transpunerea filosofică a păcatului întâiului om care, în loc să trăiască viața, a poftit să-i smulgă taina prin cunoaștere individuală, substituind astfel divinului Eu al lumii eul personal. Prin acest act de orgoliu, omul s'a rupt din blocul universal al iubirii și s'a izolat în iluzia deșartă a atotputerniciei proprii. S'a izolat din adevăr în minciună, s'a deplasat din lumină în besnă. Besna e absența luminii, minciuna, absența adevărului, răul absența binelui. Trufașul refuz al valorilor pozitive ale vieții descrie astfel o fatală deviere dela ordinea cosmică spre haosul orb. Individualismul, fruct al revoltei luciferiene, alunecă inevitabil în neant.

Tragedia acestui individualism ocupă o covârșitoare parte în romanele lui Dostoievski. E domeniul în care duhul răului dirijează acest spectacol infernal al unui „Paradis în destrămare”. Eroii stigmatizați de păcatul individualismului se mișcă halucinați, obsedați, posedați, sub imperiul înfricoșatelor puteri ale întunecului. Cugetarea lor înseamnă negație, pasiunea lor mistuire de sine, acțiunea lor distrugere. Fenomenele în care se deslănțuie orbește spiritul lor demonic sunt crimele, revoluțiile, — care nu sunt altceva decât crime organizate colectiv, — și sinuciderile, — consecințe logice și extreme ale erorii individualiste. Negația își poartă în sine însăși osânda : Raskolnikow ucide și se predă, Rogojin ucide și e surprins, Smerdiacow ucide și se spânzură, Stavroghin, fantasticul diavol cu palid chip de om, se spânzură, Kirilow se spânzură, Ivan Karamazow înnebunește. Neantul căruia s'au dedicat îi absoarbe frenetic. E ca și cum o gură de iad s'ar fi căscat și în vâlvățiile mistuitoare se văd svârcolindu-se siluetele lor negre până ard și dispar în nimicnicie ca niște figuri de smoală. Lumea aceasta haotică, trosnind din încheieturi, capătă aspect de cataclism universal.

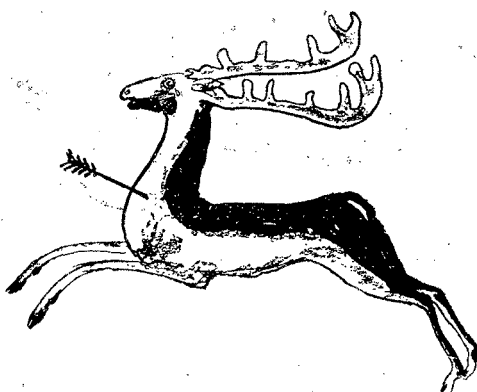
În cugetarea lui Dostoievski, individualismul îmbracă două înfățișări deosebite : e rațional și pașional. După proporțiile ocupate în economia romanelor, accentul principal cade pe individualismul rațional, vinovat de falsificarea diabolică a sensului vieții. Construcțiile rațiunii logice contrazic viața adevărată și duc, în ultim termen, la negarea ei. E parcă o violentă ilustrare a cuvântului apostolic : „Înțelepciunea acestei lumi e nebunie”. Actualitatea lui Dostoievski sau profestumul său nu stă numai în prevăzutele consecințe sociale, funeste, ale acestui individualism, dar un anume curent contemporan, antifilosofic, care divulgă inutilitatea pentru viață a sistemelor abstracte de cabinet, se raliază dela sine acestui punct de vedere. În schimb, individualismul pașional, — patima crudă ce consumă insul ca un rug aprins pârjolind tot ce e împrejur, — solicită romancierului o oarecare bunăvoință : e mai aproape de viața adevărată și înfățișează putința unei reconvertiri la ea : Mitia Karamazow de pildă.

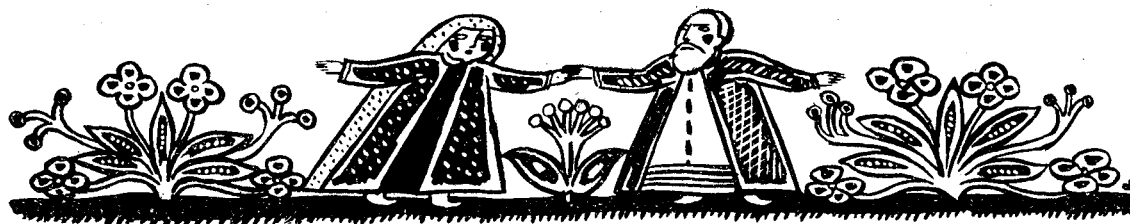
Dar, ca în sublimul mit creștin din *Visul unui om ridicul*, fața lumii nu e mai puțin desfigurată de vitriolul răului acestuia cu înfățișări variate. Totuși Dostoievski nu e un pesimist. În concepția sa răul e un vid, o absență a binelui, iar nu principiul lumii. Răul e de natură accidentală, prin urmare de ordin secundar. În mitul cosmic pe care l-am citat, imaginea primordială a lumii îmbracă, la fel ca în Biblie, strălucire paradisiacă. Binele e Alfa, binele va fi Omega, covârșind triumfal, în ordinea apocaliptică a dramei pământești, vidul haotic al răului. Dacă răul roade la rădăcina vieții, el nu e această rădăcină. Ea își soarbe sucul din adâncuri divine. „Multe lucruri ne sunt ascunse în această lume” — zice starețul Zosima a cărui doctrină e o vastă strășină de azur peste infernul dostoievskian — „în schimb, avem senzația misterioasă a legăturii vii ce ne leagă de lumea cerească și superioară ; rădăcinile sentimentelor și ale ideilor noastre nu sunt de aici, ci de aiurea... Dumnezeu a împrumutat din alte lumi semințele pentru a le sămăna jos aici, și a cultivat grădina sa. Tot ce putea să crească aici a crescut, dar plantele ce suntem noi trăiesc numai din sentimentul contactului lor cu aceste lumi tainice ; când acest sen-

timent slăbește sau dispare, ceea ce a crescut în noi pier. Devenim indiferenți față de viață, căpătăm chiar. aversiune față de ea”. Doctrina lui Zosima și cheea de boltă a concepției lui Dostoiewski e *universalismul iubirii opus individualismului nihilist*. (Hans Prager : Die Weltanschauung Dostoiewskis). Sensul primar al vieții stă în contactul permanent cu marele Tot, contact ce se statornicește prin sentimentul iubirii, Ruperea din această comunitate prin actul revoltei luciferiene, e o răstălmăcire a sensului primar, o deviere spre secundar, o alunecare în neant.

„Ce este iadul?” — se întreabă Zosima. Răspunsul e această genială definiție : „Iadul e durerea de a nu mai putea iubi!” Izolarea în orgoliu și conștiința tragică a acestei izolări. Imensa melancolie a fericirii pierdute, de care ni se vorbește în acel mit cosmic al Paradisului de odinioară. Și tot Zosima continuă : „O dată, în nesfârșitul spațiului și al timpului, o ființă spirituală, prin apariția ei pe pământ, a avut putința să zică : *Eu sunt și iubesc*”. Pentru aceasta îi fusese dat „darul fără preț” al vieții pământești. Nu : *Eu sunt prin urmare iubesc*, ci : *Eu sunt și iubesc totdeodată*. Ființa și iubirea se confundă în același lucru primordial. Suntem aici în totală antinomie cu poziția lui Descartes : *Cogito ergo sum*, după care cugetarea primează asupra vieții, iar viața apare ca ceva de ordin secundar. Descartes e părintele filosofic al individualismului și doctrina lui izvor al erorii moderne care a schimbat lumea în infern. Dostoiewski crede în iubire ca în singura soluție de salvare a omenirii : reintrarea în contactul permanent cu marele Tot, afundarea organelor noastre spirituale în torentul de sevă care e principiul divin al vieții. Cuvintele lui Zosima sună ca rostite de gura Sfântului Ioan, apostolul iubirii : „Frații mei, să n’aveți teamă de păcat, iubiți pe om chiar în păcat, e imaginea dragostei divine și nu e ceva mai mare pe pământ. Iubiți creatura în totalitatea ei și în elementele ei, fiecă frunză, fiecă rază, animalele, plantele. Iubind fiecă lucru, veți înțelege taina dumnezeiască în lucruri.. Omule, nu te ridică mai presus de animale ; ele sunt fără păcat, pe când tu cu mărăția ta mânjești pământul prin apariția ta, lăsând în urmă o dără de putreziciune... Iubiți îndeosebi copiii, că ei deasemenea sunt fără păcat, ca îngerii, ei există pentru a mișca inimile noastre, pentru a le purifica, ei sunt pentru noi ca o indicație”. În ochii lor ei aduc din marea taină a vieții un reflex al raiului pierdut. Și dacă prințul Myșkin și Alioșa Karamazow sunt eroii predilecți ai romancierului, în care se încarnează activ doctrina iubirii universale predicată de starețul Zosima — personificare a Bisericii ortodoxe — acești doi eroi apar în lume înconjurați de copii. Pe claritatea paradisiacă a sufletelor inocente se răsfrânge îndeosebi acțiunea inundată de iubire a prințului Myșkin și a lui Alioșa. Dostoiewski proiectează în viitor, dincolo de iadul patimilor prezente, imaginea fericită a Paradisului de odinioară. În acel fund de zare luminoasă, adolescentul Alioșa cu prietenii săi copii apar ca întâii soli ai societății ce va să vină, ai împărăției dragostei. De nu veți fi asemenea pruncilor, nu veți intra în împărăția lui Dumnezeu.

E ultimul gând cu care se încheie opera acestui titan al spiritului creștin.

A N O T I M P U R I

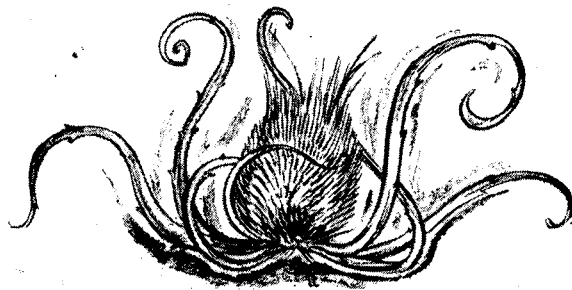
DE

GEORGE GREGORIAN

Eu primăvara mi-o trăesc cu evadații.
Vara, cu grâul ce 'mpieptează spații,
Toamna, cu stelele din zarea porții,
Iarna cu morții.

Eu primăvara mai m'alung cu țâncii.
Vara sunt umăr sacului din gușe,
Toamna la vatra dorului și-a stâncii
Torc cețile de veci și de cenușe
Și iarna stau auz lipit de ușe.

Eu anii mei, câți vor mai crește suma
Sub linia de-azur ce mă adună,
Rotunzi și socotiți, mi-i știu de-acuma :
Puțini de-argint, să-i sun pe lună,
Puțini de aur să-i mai schimb pe soare
Și 'n fund, precât comoara de-altădată,
Un vechi bănuț de brumă, la plecare
Să-mi cumpăr zarea toată!

FERICIREA CHIVEI BASARABOI

DE

ADRIAN HURMUZ

Pregătit pentru misiunea de îndrumător sufletesc, Mihai e băiatul preotului din Bumbeni. După moartea tatălui său el îi va lua, cu siguranță locul la vechea biserică, unde astăzi face, din când în când, pe cântărețul. Această biserică trece dela unul la altul, din familie însă nu ese și nu va eși. Așa se petrec lucrurile de multă vreme, poate chiar de pe timpul lui Basarab întemeietorul. Numele preoților se mai schimbă, după împrejurări, dar toată lumea recunoaște că fac parte din neamul Popeștilor. Familia lor e destul de mare. Dacă ar sta cineva să-i descopere toate ramurile, ar constata cu uimire, că se află răspândită peste tot, în trei județe dela poalele munților și numără câteva sute de membrii cunoscuți bine între ei, cari nu și-au pierdut legătura de rudenie. Mai toate bisericile de prin aceste părți sunt păstorite de neamul Popeștilor, astfel încât ei formează un fel de noblețe aparte și toți ceilalți locuitori cari aparțin altor neamuri îi respectă și le recunosc superioritatea, căci Popeștii s'au păstrat neamestecați din cele mai vechi timpuri, cu poporul de rând.

— „Cunosc povestea”, răspunse prietenul meu Grigore Alistar căruia vroiam să-i dovedesc pentruce Mihai Popescu, amicul nostru comun, are o figură așa de distinsă și se bucură, deși tânăr, de respectul aproape exagerat al locuitorilor. „Face parte din așa zisa noblețe de clopotniță” și spunând acestea Grigore Alistar dete drumul unui râs plin de ironie. Apoi continuă arătându-mi o bătrână pe care o așezase sub un prun și se pregătea să o schițeze: „Privește tipul româncei aceștia. Așa ceva într'adevăr n'am văzut de mult. Privește trăsături, expresie. Dacă isbutesc să redau tot ce simt contemplând-o, să știi că la viitoarea mea expoziție vei avea ocazia să privești cea mai bună pânză din câte am executat în cariera mea de pictor. Adevărata noblețe românească s'a pierdut în sânul poporului și cine vrea s'o găsească, trebuie să fie cu ochiul ager, fără convingeri făcute din cărți sau din studii neroade, pe cari imaginația aprinsă a istoricilor le concep din legături nelegitime cu muza poetică. Atunci vei descoperi prin această mulțime anonimă și vlăstare de domn. Acei despre care vrei să-mi vorbești, sunt de dată recentă, e lumea nouă, viitoarea burghezie care se ridică”. Privii îndemnat de el, chipul femeiei care stătea pe iarba ascultătoare, în poza pe care Alistar i-o hotărâse. Iși da seama despre ce era vorba și se vedea că foarte mult îi plăcea, să se vadă pictată de domnul acesta cu lavalieră cafenie și cu pălărie mare, care se tot uita la ea cu ochii pe jumătate deschiși. Era într'adevăr de o desăvârșită distincție în trăsături, în mișcări, în gesturi. O vedeam

însă pentru prima oară. Eram curios să-i aud vocea. Oamenii de prin aceste părți au o vorbire foarte interesantă, plină de o mulțime de cuvinte vechi, nemai auzite prin alte părți, de o rară frumusețe și armonioasă sonoritate. În timp ce Alistar se confundase în preocupările sale de desen, încât nu mai auzea, nici nu mai vedea nimic, începui s'o întreb, spre a intra în vorbă după obiceiul țaranilor, despre viața de acasă, despre ocupațiile sale.

— „Noi, maică, suntem oameni săraci”, începu bătrâna. Eu am o căsuță aici în Prosia. Mă duceam să tai câteva nuele de colea din crâng. Am și eu o bucățică de grădină și porcii dracului au spart gardul cel vechi. Apoi și casa mi-a mai desvelit-o vântul, pentru că de, nu i-am mai putut înoi șița. Ei, suntem foarte săraci, maică. O femeie singură și bătrână și n'am cum mă ajunge, că sunt multe lucruri cari trebuiesc omului și dacă nu le are la vreme e tare rău. Românul meu a murit săracul acum se împlinesc doi ani, la Sînzien. A zăcut mult”. Apoi șoptind tainic să n-o mai audă cineva parcă : „a fost bolnav cinci ani maică și-am cheltuit cu el tot, tot, tot”. Bătrâna plângea și-și ștergea ochii cu colțul basmalei înnodată la ceafă, ce-i prindea părul, revenindu-și repede din această stare, ceea ce dovedea că era deprinsă să plângă mereu. Apoi cu acelaș glas stins de destăinuire : — „el a fost un om rău, maică. Dar așa a vrut Dumnezeu. Nici el n'a fost vinovat ; că l'au făcut așa ceilalți oameni. Și el avea o fire iute, iute!.. Se încurcase cu o femeie din sat, frumușică și tânără și tot ce câștiga ducea la ea, iar acasă nu dădea nimic. Era de meserie dogar. Toamna cu dresul buților, cu vânzarea celor lucrute de cu iarnă, câștiga foarte bine săracul, de asta mi-ar fi păcat să mă plâng, și la început o duceam tare bine împreună. Dar după vre-o patru ani de viață liniștită a venit aia de care-ți spusei. Avea și ea bărbat dar nu stătea acasă, pentru că era lucrător la sondele de păcură. Eu dacă am văzut că nu mai vine pe acasă regulat, ca 'nainte și-am aflat de femeia aceea, am încercat să-l țiu, să-l opresc, dar el mamă, căzu și 'n darul beției, pentru că aia-i cerea mereu bani și el nu mai avea de unde și de necaz se ducea și bea pe datorie. Eu aveam atunci doi copii, fata care e cu mine și cealaltă care a fost măritată mamă, și i-a murit bărbatul anul trecut la Paște. O, săracul mamă, ce băiat bun era”! Femeia plânse din nou câteva clipe și continuă. Prietenul meu asculta acum și el, povestirea bătrânei. „Dar așa cum vă spuneam, mamă, cu bărbatul meu. Mult am avut de suferit de pe urma lui. Și eu dacă am văzut că n'am s'o scot la vre-un căpătâi cu el, l-am lăsat în boii lui. Dar el dela o vreme nemai având bani, stricata n'a vrut să-l mai primească. Vezi că el ținea foarte mult la ea și atunci a început să vândă din lucruri și din pământ, până ce soacră-mea, care era o femeie tare iute, s'a dus într'o seară, l-a prins la femeia aceea, l-a pândit, a făcut zgomot prin jurul casei : — „Ia, vezi Dumitre, cine o fi”, a zis aia cu care trăia el, din casă, iar soacră-mea îl aștepta afară cu un topor. El atunci a ieșit să vadă cine e. Iși închipuia că era vre-un alt bărbat, care venise la ea. Și pe 'ntuneric, cum s'or fi luat, soacră-mea i-a dat una cu toporul în frunte, dar nu l-a lovit prea bine, pentru că el i-a luat toporul și i-a despicat capul ca pe un dovleac, fără să știe, zicea el pe urmă, dar nu era adevărat că el foarte bine cunoscuse, că ea era mamă-sa.

Avea însă ciudă pe ea fiindcă mereu îl certa pentru femeia aceea. Am fost martoră la proces, dar a vândut tot ce mai avea, a împins bani pe la avocați și a scăpat de pușcărie. N'a mai dus-o însă mult și a căzut la pat sub pedeapsa lui Dumnezeu. Cinci ani a zăcut iar eu l-am îngrijit, că doar era bărbatul meu. Mai munceam pe ici pe colea, mi-am vândut și eu ce mai aveam, dar de unde să se mai facă bine! Tot trupul i se umpluse de pârjoleală, iar spatele lui era numai o rană. În cele din urmă l-au umplut viermii de viu mamă! Și de, doar el nu era om rău de firea lui săracul. Dar vezi toate i-au venit dela femeia aceea cu care se încurcase. În cele din urmă a loznicit, mamă! Am avut mare chin cu el până și-a dat, în sfârșit, sufletul. Și-am rămas cu totul săraci mamă, de n'aveam nici ce să mâncăm, până s'a măritat fata cea mai mare și-a dat Dumnezeu de-a luat un bărbat tare bun. Of, mamă era pâinea lui Dumnezeu săracul” zise femeia plângând din nou. Ochii îi luceau în cap îndărătniciți în viață. „Și zicea” continuă bătrâna : — „lasă mamă, n'avam de ce să ne plângem. Eu sunt bărbat sănătos

și dacă m'o ține Dumnezeu tot așa, o să aveți în curând de toate. — „El căra bile din munte pe Argeș, pentru șifă. Lucra la cooperativa din Argeș și câștiga bine. Zicea: — nu mai plânge mamă că dacă oi fi sănătos până la anul învelesc casa și fac gardul. A muncit săracul de el toată vara. Tăia lemne la munte, le făcea bile și pe urmă venea cu ele la vale săptămâni întregi pe Argeș. Când avea ce să mănânce, bine, când nu răbda! Barem de dormit îți închipui și dum-neta că nu avea răgaz. A muncit o vară întreagă și a plătit, la ba percepție, ba alte datorii și nu s'a ajuns să mai învelescă și casa. — „O să mă împrumut la bancă mamă și casa tot o s'o învelesc, să nu vă mai bată viscolul la iarnă. Și s'a împrumutat la bancă. Dar mai bine rămâneam tot așa, că de aici i s'a tras. A învelit casa. Când a venit să plătească procentele, n'a avut de unde. El era vrednic însă, săracul.

Nici nu se desprimăvăraseră bine și a plecat la munte la făcut bile. I-am spus: de ce nu mai aștepti să se mai liniștească apele. Dar el mi-a zis: nu mi-e frică mamă. Eu cunosc așa de bine Argeșul! De copil tot pe el am umblat, la bile. Nu mi-e frică.

— Inșă eu eram tot cu inima sărită, pentru că mereu auzeam că s'a întâmplat câte o nenorocire. A pornit cu bilele din munte pe Argeș mamă și după patru zile de mers a dat într'o vâltoare mamă, și s'a înecat săracul! Of, mamă, nimeni n'a fost prin apropiere să-i dea o mână de ajutor!

Eu n'am știut nimic. Intr'o seară vine o femeie dela Argeș și-mi spune că s'a înecat unul din Prosia. Mi-a sărit inima; dar tot credeam că nu era el, că el îmi zicea: cunosc bine Argeșul mamă, doar de copil am umblat mereu pe el la bile, și-l știam deștept și vrednic. Dar a fost chiar el mamă. Când l-au adus acasă am țipat odată și pe urmă n'am mai avut glas. Și de atunci nu mai pot vorbi mamă decât așa în șoaptă. Mi-a dat părintele scânduri că n'aveam nici cu ce-i face sicriu. Și acum am rămas singură mamă și fără nici un sprijin. Fata cea mai mărișoară dacă i-a murit bărbatul s'a dus la Argeș și s'a băgat servitoare la unul dela gară care a primit-o cu copilul de țâță. Cea mai mică stă cu mine acasă. O țin pe lângă mine pentru că nu e în mințile ei. E surdă și cam neveagă din naștere. Acum o să vie să ne vândă casa dela bancă.” Isprăvând aceasta povestire bătrâna își ridică trupul vîoi dar numai piele și oase, ne privi cu dragoste și un fel de amărăciune pe care n'am înțeles-o și plecă ținând în mână un cuțit cu mâner de lemn și cu vârful întors înănutru ca un cioc de uliu, să taie nuele din crângul apropiat. „Ai auzit ce de nenorociri pe capul femeiei acesteia zisei către prietenul meu care o schișase în creion ca un adevărat maestru”. — „Am o idee”, zise Alistar așezându-și pălăria pe ceafă și privind spre satul în care trăsesem și care nu era acel al femeiei. „Fac tabloul acesta cu bătrâna și mergem la București. Il vindem și toți banii obținuți i-i dăruim. Să vedem atunci dacă soarta neîndurată o să-i mai poată pricinui vre-un rău. Sunt aproape sigur că voi lua pe el cel puțin trei-zeci de mii de lei.

— „Admirabil plan” îl încurajai eu. Nici noi nu eram bogați și lui Alistor care reușea cu mare greutate câte o bucată de preț, o asemenea sumă, i-ar fi fost foarte necesară pentru a dormi iarna care venia la căldură, după ce ani la rând, petrecuse fără foc în sobă, din economie, în tovărășia mea. Dar femeia aceasta ni se părea prea mult încercată de soartă. Am observat că sunt unii oameni pe care-i urmăresc nenorocirile una după altă. Sunt cum se cade, buni, credincioși. Totuși asupra lor cad toate pedepsele lumii acesteia. Eu însă cred că soarta omului nu-i ceva predestinat, ci se poate îndrepta dacă vine cineva la timp, să-i dea celui căzut o mână de ajutor” zise Alistor și plecarăm. Ne-am întors după vre-o săptămână cu banii în buzunar dela București și-am urcat pe aceiaș cărare înaltul deal unde o întâlnisem pe bătrâna. Știam, că satul Prosia se află ascuns pe această culme de dealuri, dar nu-l văzusem niciodată. Înălțimea avea forma unei vechi întărituri, deși nu se vedea nicio urmă de piatră sau de cărămidă așezată, pentru a da bănuiala unui zid. Fața ei era îndreptată spre munții cari se zăreau ca niște spinari în diferite tonuri de albastru, căutând să se împotrivescă parcă, oricui ar fi în-

cercat să pătrundă încoace pe văile Carpaților. Înăuntru aparenței de întăritură era întâi un luminii prăvălit și întins, apoi pădure deasă și, mai departe, o surpătură de pământ zâmbea gălbue printre copacii cățărați pe buza ei de deasupra. — „Trebuie să ne informăm dela cineva unde este satul zisei. — „Doar n'om fi noi așa de lipsiți de simțul orientării încât să nu-l găsim răspunse pictorul Alistar. — Femeia ne-a spus că e aici foarte aproape”. — „Dar în fața noastră e pădurea și prin ea duc mai multe cărări”! Am pornit pe una la întâmplare și am colindat toată dimineața, urcând dealuri înalte, fără să dăm de vreo urmă de sat. Deabia am nimerit înapoi. Am coborât iar înălțimea către satul Bumbeni, în care ne găzduisem, către prietenul Mihai Popescu. Auzind despre încercarea noastră el se distra mult. — „Acela e un sat afurisit ne spuse el. În timpul războiului nici Nemții n'au avut habar de existența lui, așa de bine e ascuns. Prosiienii aceștia nici nu știu că a fost război. E cel mai vechi sat de prin partea locului. Locuitorii lui toți sunt moșneni din vremuri foarte îndepărtate, dar acum sunt cu totul degenerați, mai cu seamă de băutură. Au fost puși acolo probabil pentru pază, împotriva dușmanilor ce tot năzuiau să pătrundă pe văile Carpaților chiar de primul domnitor, întemeietor al statului. Acum Prosiienii o duc din ce în ce mai rău, fie pentru că n'au vrut să se încrucișeze cu alte sate și s'au căsătorit rude apropiate, fie din cauza țiucii pe care o beau, pentru că în sat la ei apa lipsește cu desăvârșire, decând cu prăbușirea înspăimântătoare, în care și-au găsit moartea un sfert din locuitori. Aproape toți sunt degenerați, gușați.” — „Dar despre ce prăbușire vrei să vorbești”, insistai eu, în timp ce toți trei pornirăm să urcăm din nou dealul către satul ascuns, Prosia. „În acest sat zise Mihai Popescu bucuros că ne făcea plăcere povestirea lui, a existat acum vre-o sută de ani, poate și mai mult după câte se spune, o mănăstire de maici foarte frumoasă și foarte veche. Pe atunci Prosiienii erau oameni voinici, foarte chipeși la înfățișare, de se minuna toată lumea când scoborau în vale în hainele lor împodobite. Imprumutau modelele cusăturilor tuturor satelor dela poalele munților. Lumea pe aici îi socotea de o rasă mai veche și mai nobilă decât ai lor. Erau însă protivnici oricărei civilizații, pentru că țineau mult la obiceiurile lor și se temeau să nu-i strice contactul cu orașul. Mănăstirea de maici, străveche și ea stătea pitită între arbori, la marginea pădurii. Spun unii că ar fi fost acolo în acea mănăstire picturi așa de frumoase, încât intrând în ea, sufletul îți era cuprins de atâta farmec, măreția acelu interior te copleșea atât de mult, încât fără să vrei cădeai în genunchi și-ți curgeau lacrimi de bucurie. Aveai impresia să vezi chiar paradisul, în toată strălucirea lui de culori și lumină. Deși atât de frumoasă mănăstirea, nu știa prea multă lume de existența ei. Și într-o noapte, Prosiienii cari erau mândri de acest locaș, lăsat lor de strămoși, se treziră, dinspre ziuă prin săptămâna luminată, zgâlțâiți de un puternic cutremur de pământ, lucru foarte ciudat, pentru că prin aceste locuri nu s'au prea simțit cutremure așa de puternice. Atunci s'au dărâmat multe case din tot satul, iar partea dinspre miază-zi, dimpreună cu biserica, au fost înghițite de pământ, ca de o gură deschisă pe neașteptate. Frumoasa mănăstire cu călugărițe cu tot s'a mistuit în adânc. Și până astăzi nu i-a mai dat nimeni de urmă. Locul unde a fost se mai cunoaște și acum și-l vom vedea îndată”. Uimit de această întâmplare povestită de Mihai, interesul nostru pentru satul Prosia crescuse și mai mult. Alistar, îi expuse planul nostru cu bătrâna. — „E într'adevăr o femeie săracă după cât mi-aduc aminte” spuse el, dar prea bine n'o cunosc. Totuși darul pe care aveți de gând să i-l faceți îl socotesc prea mare și neașteptat pentru ea. De bucurie poate să înnebunească”, ne zise el în glumă, râzând. — „Treizeci de mii de lei” repetă Alistar bucuros, e o avere nevisată pentru ea. N'ai idee ce curios sunt să văd ce o să facă ea cu banii”. — „Cine știe” zise Mihai, care nu prea avea idei tocmai bune despre țărani. — „O să-i bea, sau o să-i risipească pe tot felul de prostii. Știi care-i grija tuturor acestora dela țară când pun mâna pe un ban mai mult : femeile să-și cumpere basmale scumpe, de mătase, să-și facă fotă cu fir, să-și cumpere pudră, săpun parfumat și ruj pentru buze, iar bărbații să-i bea la cârciumă și să-i piardă la cărți”. — „Să vedem, să nu ne grăbim cu concluziile”, răspunse Alistar, pe care-l preocupa

și-l amuza gândul să știe ce o să facă bătrâna cu cei treizeci de mii de lei. Intre timp ne trezirăm, conduși de Mihai prin pădure, într'un sat cu case destul de frumoase, gospodării bine alcătuite, cu hambare și grajduri, toate însă vechi și dărăpănate. Și 'n capătul dinspre miază-zi, o scufundătură uriașe se ducea în pământ ca o gură de pâlnie. — „Aici e tocmai locul unde s'a pierdut mănăstirea de care-ți vorbeai acum câțva timp. Intreagă cu călugărițe și bogății de aur se află în sânul pământului”. În timp ce noi tot ne minunam pe marginea acelei gropi în formă de crater de vulcan, gândindu-ne la îngrozitoarea întâmplare care avusese loc într'o noapte în Prosia, Mihai întrebă pe un băețș, care tot umbla pe lângă noi cu picioarele goale, cu ȳari și cămașe, purtând pe cap o pălărie ca o tichie, despre locuința bătrânei al cărei nume el îl știa. Cu mintea dusă la noaptea de pomină și la frumoasa mănăstire scufundată, ne trezirăm conduși de Mihai într'o curte mică, împodobită cu un cerdac, între stâlpii căruia, pe poliți, erau așezate câteva ghiveciuri sărăcăcioase.

O floare roșie de mușcată ne ura veselă bun sosit dintr'un buchet de frunze.

* * *

Astfel bătrâna Chiva Basaraboi, se făcu posesoarea unei averi de treizeci de mii de lei. De unde la început când văzuse pe fereastră, pe acești domni intrând în curte, începuse a se boci, că au venit dela bancă să-i vândă casa, acum după ce domniile plecase, număra cu înfrigurare hârțiile noi, fără să izbutească a ști precis câte erau, pentru că mereu le greșea numărătoarea. Fiica ei, care se numea Sevasta, era o tânără cam de optsprezece ani, bălae și mândră ca un portret de prințesă adolescentă medievală. — „Nu înțeleg ce ai mamă, îi zise ea văzând-o turburată din zi în zi mai mult. Oare domniile aceia de eri, erau cumva dela percepție, sau dela bancă?” — „Nu fata mamei”, o mângâie ea pe Sevasta „nu ne amenință nici o nenorocire de astădată” și oftă totuși din adâncul sufletului, iar Sevasta deprinsă cu ciudățeniile mamei sale, prea încercate de dureri, nu dete nici o atenție schimbării profunde ce se săvârșise în ea, dela vizita acelor străini.

— „Ține atât de mult la mine săraca mamă”, își zicea Sevasta cu duioșie, gândindu-se la mama sa, „încât nu știe cum să mă apere de orice primejdie, chiar și atunci când nimic nu mă amenință. Vizitatorilor de eri le-a vorbit aceleaș obișnuite neadevăruri despre ea. O mai auzise de câteva ori grăind astfel. Fără îndoială Sevasta ar fi dorit să iasă la lumina zilei să umble prin sat, să coboare în vale către Bumbeni, la hora dela barieră, unde se mai duc după cum auzise și celelalte fete din Prosia. Și mamă-sa mereu se retrăgea în camera de alături și se înclua ascunzând ceva de ea. Dar ce să se mai bată cu gândurile, își zice Sevasta. Ia, o femeie bătrână și amărâtă”. Ea, Sevasta, lucra la cămăși, la șervete, sau fețe de masă pentru doamnele dela Bumbeni. Era vestită pentru talentul ei la lucru cu motive românești, în inventarea și combinarea culorilor și a formelor, în armonii nemai văzute, încât modelele Sevastei Chiva Basaraboi, circulau prin satele dela poalele Carpaților ca adevărate valori plătite scump. Ea însă, Sevasta, nu avea cine știe ce venit de pe urma muncii sale. Nici nu știa cu cât le tocmea maică-sa, nici dacă lua vreodată bani pe ele.

Lucra pentru că altfel ar fi murit de urât. I se păruse totuși destul de ciudat Sevastei, când aflase chiar în ziua sosirii străinilor în ce fel o descria mamă-sa acestora. Că e urâtă... O, doamne, dar asta e o vorbă răutăcioasă și era de neînțeles cum mamă-sa putea s'o spună, ponegrind-o! S'a privit doar adesea în ciobul de oglindă și-nu i s'a părut că ar fi tocmai urâtă. Apoi zisese că e mută. Aici Sevasta nu-și mai ținu răsul și izbucni în hohote de veselie.

— „Mută și surdă ea”, și răsă iar din toată inima de purtare curioasă a mamei sale. „Așa spune străinilor iar pe mine mă ceartă acasă că sunt prea guralivă, își șopti singură. În felul acesta izbutise să n'o mai trimeată nici la școală și rămăsese astfel Sevasta neștiutoare de carte. După viața care îi fuseșe impusă, ea ar fi putut fi o sălbăteciune, nedeosebindu-se prea mult de icoaana pe care Chiva Basaraboi avea grijă s'o facă oricui despre fiica sa cea mai mică. Dar când

Chiva Basaraboi era dusă de vale, prin Bumbeni, Sevasta sta ore întregi de vorbă cu fetele și se vedea mult mai deșteaptă decât ele, deși nu fusese la școală. Apoi inteligența ei se dezvoltă în mod firesc, în același timp cu priceperea neîntrecută la cusături și țesături despre care învățase primele noțiuni dela mamă-sa, dar repede o întrecuse cum nici nu visase ea mai înainte.

Însă Chiva Basaraboi avea socotelile sale când o descria pe fiica sa drept o nevleagă din naștere. Cine putea rămâne cu inima rece la povestirea atâtor nenorociri căzute pe capul său. Dar când auzea că mai are și o fată surdo-mută, care totuși știe să lucreze minunat, oricine se înduioșă și o ajută fie dându-i chiar atunci bani, fie procurându-le de lucru. Frica să nu rămână singură muritoare de foame sau teama de singurătate, dar mai de grabă amândouă împreună, o sileau să aibă o asemenea purtare ciudată. O va ține așa ascunsă de ochii lumii. Avea și ea dreptul la un copil care să-i țină de urît până în ceasul morții și să-i aprindă o lumânare la căpătâi.

Pe cealaltă mai mare o măritase și o pierduse pentru totdeauna. Oare n'o făcuse și o crescuse ea pe Sevasta: chiar așa, își zicea Chiva Basaraboi. Nimeni nu va afla despre ea altă veste, decât că e cocoșată, surdă, mută și nevleagă, pentruca să nu i-o ademenească. O, ea știa foarte bine cât de frumoasă și de deșteaptă era Sevasta și-și dădea seama că odată numai s'o scoată în lume și i-ar uimi pe toți; dar tocmai de aici ar veni nenorocirea cea mai mare, căci fără nici o îndoială i-o vor lua și o vor lăsa pe ea bătrână nefericită și pe deasupra, singură cuc. Căci Sevasta era întocmai cum era și ea pe vremuri. Că n'a avut nici un noroc se vede destul de bine și-i pare astăzi rău că n'a părăsit lumea să meargă la călugărie așa cum avusese gândul în tinerețe. Astăzi în sfârșit a dat cea dintâi mare bucurie peste ea pe neașteptate. Se vede că Dumnezeu i-a ascultat ruga mereu înnoită de o viață întreagă și a vrut s'o facă fericită. Banii, banii! Ce mare putere au ei! Acum toate grijile s'au întors dela ușa ei, ca niște dușmance înfrânte și spăimântate de noul său tovarăș și aliat, au luat-o la fugă toate, de le sfârâiau picioarele îndepărtându-se." Și repede se ducea în odaia alăturată și-și căuta comoara înfricoșată să nu i-o fure cineva.

Apoi într'o zi se prezentă la bancă, mândră și încrezută și desfășurând dintr'o batistă cinci mii de lei, zise casierului uimit, că femeia cea mai săracă se prezenta la el cu atâția bani: — „Vrei să-i depui la economie, o întrebă el aruncând priviri ca niște antene cleioase asupra miilor noi, desfășate” — „Ba nu domnule”, răspunse ea hotărâtă, vreau să plătesc datoriile cele vechi să scap odată de grijă. Biata fata mea cea nevleagă, surdă și mută, a lucrat zi și noapte și a adunat acești bani. Numai eu știu cu câtă greutate i-am strâns” se văicărea după obiceiul său Chiva Basaraboi. „Să scap odată de bancă, și o să mi se pare că m'am născut pentru a doua oară”. Casierul primi banii privind-o totuși cu oarecare bănuială. „Cu lucrul, să adune ea atâția bani, nu prea e de crezut” își zise el. Dar ce-i păsa Chivei Basaraboi de ce credea casierul acesta cu botul lui de guzgan, deasupra căruia îi răsăreau câteva fire de mustață rară și roșcată. Ea scăpase de grija acelei datorii. Acum era fericită. Mai avea atâția bani, încât putea și ea de acum înainte să trăiască bine. Și-și zise ea întorcându-se dela bancă spre casă „Cum să fiu fericită?” Întrebarea aceasta o aruncă dintr'odată într'o ceață deasă de dorinți, din care nu era în stare să scoată nimic precis.

Mergea și cu fiecare pas făcut îi ciocănea în minte ca 'ntr'o tobă întrebarea aceasta. Era peste putință să descopere ce lucru din lumea aceasta i-ar fi putut potoli setea pe care o simțea în suflet după ceva pe care nu izbutea să-l definească. Apoi bătând cu pasul cadența cugetării ce șerpuia până 'n cel mai îndepărtat trecut și se întorcea înapoi ca un cap înveninat de viperă, răscolea amintirea ca o magazie dărâmată, plină cu lucruri uzate, vechi, prăfuite, bune la nimic. Toate parcă i-ar fi făcut plăcere odată, dar astăzi erau pentru totdeauna pierdute. Și le amintea încet încet, pe rând: rochii frumoase, fote țesute cu aur, basmale de mătase, ii de borangic, ghețe și pantofi de lac sau de piele colorată cu înflorituri, o salbă strălucitoare la gât, maramă de spună, cercei, inele cu pietre scumpe!.. Și Chiva Basaraboi înaintând cu pas mecanic spre casă

uitase de datoria plătită la bancă, de Sevasta și privea uimită ca și cum s'ar fi plimbat printr'un muzeu unde vedea expuse în cutii deschise toate lucrurile care ar fi făcut-o fericită, dacă ar fi avut cheia misterioasei încăperi, în care pe neașteptate pătrunsese acum. Și o voce îi grăi, împingând-o afară, luându-i din fața ochilor acele strălucitoare comori :

— „Toate ar fi fost ale tale dacă nu pierdeai cheia pe care te-am făcut s'o găsești în tineretele tale”.

Așa-i zicea vocea și ea nu înțelegea nimic și nu-și amintea de nici o chee. Apoi dând cu ochii de marginea Prosiei, i se păru că din castelul fermecat unde fusese doar acum câteva clipe, a nimerit chiar la poarta Iadului.

Drumul spre Argeș, șoseaua pierzându-se peste deal o ademenea ca pe Eva șarpele. Și lăsându-se momită, o apucă spre oraș. „Va cumpăra toate cele ce-i apăruse în timpul drumului spre Prosia. Banii îi avea pe toți în sânul iei de cânepă. Nu se temea că i-i va fura cineva. Cine-și va închipui că o femeie săracă poate să aibă atâția bani dintr'odată, în sânul unei îi sdrențuite de cânepă. Dacă ar fi lăsat o parte din ei acasă n'ar fi avut nici o siguranță. Chiar de Sevasta se temea acum, să nu i-i fure și să fie astfel ea cea fericită, ea care e tânără și are deschis înaintea tot acel drum pe care Chiva Basaraboi trecuse plângând.

Spre seară Chiva Basaraboi se întorcea cu sânul plin de tot felul de cumpărături scumpe. Negustorii se mirau și se întrebau dacă nu cumva furase banii pe care-i cheltuia. — „Cât o să mai trăiesc” își zicea Chiva, „cel puțin acești câțiva ani să-i petrec”! Și trecând pe la farmacie cumpără și o cutie de pudră și un săpun parfumat și un ruj de buze de toată frumusețea, cu mecanism, și o oglindă mare cu o floare de trandafir, roză, pictată într'un colț. Numai Sevasta nu se miră când se întoarse Chiva cu toate aceste târgueli.

Ea nici nu știa valoarea banilor și a lucrurilor, încât adesea își zicea, că se pot abține numai dacă le ceri, fără să depui altă osteneală, după cum ea lucra și nu pretindea nimic pentru munca ei, fiind fericită să audă lumea zicând că lucru ca al ei nu poate face nimeni.

Cu toate cheltuelile, în sânul iei de cânepă al Chivei teancul celor treizeci de mii nu scăzuse prea mult. „Acum simt într'adevăr că sunt și eu cineva, își zicea Chiva, mulțumită, stând gânditoare pe marginea cerdacului și privind bobocul de mușcată care înflorise și răspândea un puternic parfum până la nasul ei. Da, simt că sunt puternică și fericită, dar ce folos dacă nimeni nu știe de această bună stare a mea. Dacă ar afla și cealaltă lume atunci ași fi cu drept cuvânt mândră”. Dar nu trebuia să spună adevărul nimănui. Și-ar închipui că averea ei era dintr'o pomană și că mâine, poimâine, se vor isprăvi și va ajunge iarăși cerșetoare. Trebuia să le facă impresia tuturor că bogăția ei este cu mult mai mare decât își imaginau și că nu va avea niciodată sfârșit.

Chiar a doua zi oamenii și femeile din Prosia o văzură pe Chiva Basaraboi îmbrăcată în haine orașanești, cu o pălărie ca ale cucoanelor pe cap, pudrată ca o cameră de curând văruiată, cu buzele înroșite până la urechi și cu pantofi de lac, depunând eforturi ridicule să-și țină echilibrul pe tocurile înalte. Nu trecu multă vreme și banii ei se risipiră ca pleava în vânt, rămânând numai cu vre-o cincizeci de lei într'o poșetă de carton, imitație de piele de crocodil, pe care negustorul i-o vânduse pe preț de marfă veritabilă.

Svonul despre comoara pe care ar fi găsit-o Chiva Basaraboi creștea, se urca pe ziduri, pe oameni, ca o plantă agățătoare, le șoptea la ureche : „Chiva Basaraboi a găsit o comoară. În casa ei ține ascuns bănet mult de aur”!

Până când într'o seară, doi dintre cei mai cinstiți tineri din Prosia întârziați la vorbă până noaptea tâzriu, auziră aproape în același timp zuzăindu-le pe la urechi șoptele despre comoara Chivei Basaraboi. Intr'un gând amândoi intrară în curte se furișară în casă, o dibuiră, după ce îi puse Sevastei un căluș în gură și începură, din ce în ce mai stăpâniți de turbarea aurului s'o bată amenințând-o cu moartea, dacă nu le arată unde ține ascunsă comoara. Zădarnic le spu-

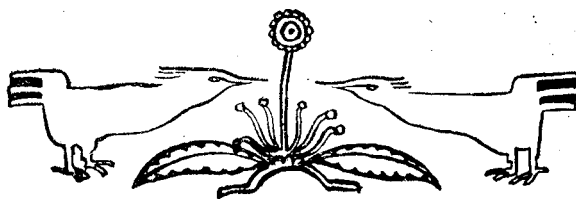
nea și se jura că n'a avut o comoară și că banii i-i dăruise domnul acela care picta. Crezând ei că nu vroia să mărturisească, o schingiuiră în toate felurile până ce unuia îi veni în minte o idee drăcească : „Să-i tragem limba cu cleștele de scos cue“, zise. Ei i-o traseră până ce Chiva rămase leșinată și după ce o udară cu apă deabia mai bălbâi, în timp ce ei amândoi își plecase urechile să prindă mărturisirea ; dar spre marea lor disperare și furie crescândă, din bălbăitul Chivei înțeleseră aceleaș cuvinte : — „nu am comoară, n'am bani“ !, care-i scoase și mai mult din fire. Fără prea multă gândire unul o amenință că-i va taia limba. Ea holbă ochii ca 'n clipa morții de groaza acestei amenințări. Apoi acelaș îi înfipse cuțitul pe sub bărbie vâri două degete prin spărtură ca printr'o butonieră și-i scoase limba prin gaura făcută trăgând de ea până ce spânzură ca o bucată rotundă de carne tremurătoare și însângerată în dreptul beregății. Era peste puțină să scoată ceva din gura ei. — „Baba e vândută dracului“ își ziseră ei și ca să nu spună a doua zi că ei o torturase, îi tăiară limba din rădăcină. Când aveau de gând să înceapă a o schingiui și pe Sevasta un zgomot îi făcu să se arunce în noapte ca 'ntr'o gură deschisă. Aerul rece de afară le deschise pleopa căzută a înțelepciunii și, îngroziți de fapta lor, fugiră la munte în pădurile nestrăbătute, pe piscuri unde trăesc numai caprele sălbatece și urșii, de frica pedepsei căci după cum bănuise Chiva și murise până la ziuă din această caznă.

* * *

L'am părăsit într'o zi în Gara de Nord pe Alistar, ducând cu trenul, odată cu imaginea fluturării mării lui pălării, în semn de lungă despărțire, și impresia acestei crude întâmplări în desfășurarea căreia socoteam că aveam și noi o parte de vină, neputându-mi explica pentruce unii oameni nu se pot elibera cu toate eforturile ce fac din ghiarele ascuțite și înveninate ale nenorocirilor, cum fusese în zilele ei Chiva Basaraboi. După vre-o trei ani revenind prin București cunoscu pe soția amicului meu Alistar o doamnă foarte frumoasă și de o rară distincție. Tot timpul mi s'a părut că am mai văzut odată acest chip fermecător de femeec. Iată ce mi-a povestit Alistar chiar în ziua aceia între patru ochi :

— „Mă simțeam foarte demoralizat după moartea Chivei Basaraboi, bătrâna care a servit cu propria-i viață experienței noastre. Intr'o zi mi-am amintit despre o fata pe care ea spunea ca o avea. Fiica ei surdo-mută și cocoșată pe care o ținea închisă în casă. Am plecat îndată în Prosia cu gândul s'o iau și s'o întrețiu toată viața și să-i las chiar la moartea mea, prin testament, o parte din avere. Când am ajuns acolo, n'ai să crezi când ți-oi spune ce am descoperit. În loc de ființa nenorocită pe care ne-o descria, ca să ne facă milă Chiva Basaraboi, am găsit o fată de o frumuseța cum nu mai văzusem. Părea o adevărată domniță scoborâtă dintr'un portret celebru. Ca pictor, îndată mi-am dat seama de valoarea ei. Din primele zile constatai că nu primise nici un fel de instrucțiune.

Învăță carte și toată cultura necesară și-o asimilă cu o ușurință uimitoare : aceasta adevărată comoară pentru care au trebuit să se întâmple atâtea ca s'o descopăr, este astăzi soția mea”.

C E I T R E I

DE

DONAR MUNTEANU

Alătura de drumul din răscruce,
La marginea livezii cu pomăt,
Au răsărit trei oameni de omăt :
Tus-trei în spate poartă câte-o cruce.

Un moș, un om în vârstă și un Făt
El cată drept în zarea ce străluce ;
Moșneagul gârbov crucea greu își duce ;
Celalt cu dor se uită îndărăt...

Se uită îndărăt spre soare-apune :
Din volbură de flacări și din scrum,
Incheagă o măreață viziune...

Trei oameni de zăpadă fără nume,
Cu alte orizonturi și-altă lume, —
Deși cu toții merg pe-acelaș drum!

MATEIU ION CARAGIALE

DE

RADU DRAGNEA

Versurile publicate mai întâiu de d-l Caragiale lăsau să se întrevadă autorul acestei povestiri, de romancier. Poetul nu zugrăvește întâmplări străine de el și nu are de desfășurat subiecte. În *Craii de Curtea-Vechă* s'a descoperit pe sine reușind să ne poarte prin lumea altora, iar d-sa să rămână în afară, acele prime cerințe ale genului pe care nu le găsim în ultimele încercări de a face romane românești.

Vechea confuziune a romanului și prozei artistice, care a crescut prin d-l Sadoveanu până la un echivoc, întreținut și de critică, deși părea să o fi spulberat câțiva reprezentanți ai actualei generații, revine stăruitor în așa zisele poeme ale războiului sau ale mării. Și ceea ce este mai grav, e că acești autori nu trag cu d-l Sadoveanu consecințele stilului frumos, abdicând cu știință dela real, ci cu procedeele d-sale localizează acțiuni, situează în timp, și tind să facă oameni în carne și oase, dar care nu reușesc câtuși de puțin să trăiască, se evaporază sub artificile stilului lucrat. Dealtfel nu e deloc necesar ca o eroare să înceteze după ce a fost denunțată, și cu atât mai puțin în literatură sau câmpul fără fund al arbitrariului, însă era de așteptat ca după d-nii Cezar Petrescu, Caragiale, critica să nu mai facă vechea confuzie. Dar ce n'a fost în stare critica să observe, au impus scriitorii singuri, aproape ca întotdeauna. Și d-l Caragiale va avea o bună parte din merit la limpezirea apelor prozei romaniere de ale celei frumoase sau artistice.

Dacă se poate spune că la d-l Sadoveanu avem aproape același ins sub denumirea, numai literară, a felurite figuri, care însă vorbesc aceeași limbă și îmbracă același stil, limba și stilul d-lui Sadoveanu, în povestirea d-lui Caragiale sunt tot atâți oameni diverși câți eroi adună acțiunea. Stilistii, lăsându-se în voea cuvintelor care se atrag unele pe altele după sonorități și constelații inspirate, acopăr realul de pânza țesăturii lor unică și uniformă. Este cazul mai nou al d-lui I. Teodoreanu, care prin vițiul poetic imagist a trădat dela început obiectul romanului. D-l Caragiale a înțeles că stilul nu trebuie să se interpună literar dela d-sa la realități și că trebuie lăsați să vorbească oamenii, fiindcă limba romanului este limba noastră a tuturor. Ceea ce în vorbirea unora dintre personagiile sale este grosolan, vulgar până la abjecție și tare până al redarea pitorească, era necesar să ia pe seama sa autorul, care nu urmărește decât să fie adevărat ferindu-se să se lase înșelat asupra realului; nici din ipocrizie, și nici din considerentele stilului frumos.

Inzestrat cu aceste însușiri, avea autorul „a pătrunde sufletul omenească în toată ticăloșia de care e în stare”, avea să creeze o povestire a vițiului. Precum se știe, un roman al vițiului este *Cousine Bette*, unul dintre cele mai trainice romane ale lui Balzac, care a trecut în galeria sa nepieritoare pe Hulot și Crevel. Ca să nu mai vorbim și de sondagiile geniale ale lui Dostoievski în același abis, până la al cărui fund părinții bisericești s'au încercat să pătrundă și să pună cu moralistii laici în văzul nostru natura omenească. Când d-l Caragiale ne împărtășește rodul investi-

gațiilor sale afunde se apropie mai mult de moraliști : mai mult spune decât expune, face portretul vițiului consumat și pe măsură ce nu pune patimile la lucru, nu le urmărește în acțiune, d-sa e tot mai puțin romancier.

Zugrăvind omul, d-l Caragiale se mai deosebește odată de d-l Sadoveanu, care e măsura prozatorului perfect de astăzi, și de data aceasta se delimitează două generații între ele. Trăsătura laolaltă a d-lor Cezar Petrescu, Damian Stănoiu, I. Teodoreanu, Gib. I. Mihăescu și a altora este că prozatorii generației de după războiu nu se mai îndreaptă spre natură ca generația sămănătoristă. D-l Caragiale împărtășește cu ei toți această trăsătură comună omenească, de unde își scoate însăși motivele poetice. Tema fundamentală poetică din *Craii de Curtea-Vechi* este moartea, care revine ritmic la felurite intervale. Pe cât de lucid e ochiul ce se poartă peste decrepitudinea eroilor și mediul pestilential în care conviețuesc, că s'ar părea să le stea în față un spirit lipsit de simpatie, uscat, pe atât întreaga atmosferă a lucrării articulează o poezie de rezonanțe triste, a sfârșitului, a celor căzute în descompunere, fie oameni, lucruri, interioare de case sau istorii de neamuri stinse.

Încă din prima sa scriere *Remember*, d-l Caragiale spunea că „unei istorii frumusețea îi stă numai în partea ei de taină ; dacă o desvălui, găsesc că își pierde tot farmecul”. Și în altă parte : „cum anii tulbură unele din amintirile vechi, făcându-le să plutească aburite la hotarul dintre realitate și închipuire, dacă soarta mă va hărăzi cu viață lungă, într'un târziu are să-mi pară poate că toată această întâmplare trăită a fost un vis numai sau vreo istorie cetită ori auzită undeva, cândva de mult”. Pentru că artiștii au, câteodată chiar și numai instinctiv, principiile artei lor, d-l Caragiale a făcut profesiune principială de romancier când revendică în aceste rânduri trebuința de a nu rămânea din întâmplările cu adevărat trăite decât rezidiul experienței, creațiunea cerând o prealabilă curățire de veridic. Inclinarea pentru mister sau taină este însăși legea artei, care este revelatoare de ceeace realitatea ascunde peste tot, de ceeace până la ea rămâne în inefabil.

D-l Caragiale crează din această înclinare pentru revelarea realităților învăluite de mister și din nevoia de eliberare. Dacă în *Remember*, înainte de înecarea eroului povestirii : „mirosea a taină, a păcat, a rătăcire”, în *Craii de Curtea-Vechi* moartea revine cu fiecare dintre personagiile principale ca să creeze acel fior de neliniște și împăcare ce se încheagă din toată lucrarea. Moartea nu e descrisă, nici nu preocupă fizic, ca în scrierile naturaliste, căci în acest chip ar fi încetat să fie o temă poetică substanțială, și nu ar mai fi putut fi motivul de redare a acelei atmosfere sumbre, încețoșată, în care excelează d-l Caragiale. Sunt opere de întinderea romanului *Idiotul* unde moartea intervine de două sau trei ori, și în această operă a lui Dostoievski fără nici-o însemnătate pentru întreg, fiindcă ea nu intră cu necesitate în economia unui roman. Sunt însă unele care o caută pentru efectul ei în scenă, cum e de pildă recentă *Zodia Cancerului* cu boierii și eroul de frunte Antonie Ruset, sfârșind care mai de care mai sângeros. D-l Caragiale e atât de străin de melodramatic, că totul se reduce uneori la acest laconism : „Ilinca se stinse... Pașadia murise... a murit Mișu”. Și tot astfel și cu celelalte persoangii. Dela începutul povestirii Pirgu arată prietenului său Pașadia dorința macabră ca să-l ducă la lăcașul cel din urmă, cât mai curând”, și ea sfârșește cu Ilinca Arnoteanu care fu „prohodită domnește ca împărătesele dela Bizanț, când a treia zi, cea mai frumoasă de Maiu, o duserăm la lăcașul de veci cu toate florile din București”, și cu Pena Corcodușa „ce zăcea cuviincioasă pe o rogojină”.

Este una din rarele calități ale acestei cărți că pe planul de viață observată concret, a rămas totuși în substanțial, și nu a căzut nici în tipicul clasic și nici în cazul excepțional. Într'o tonalitate firească, pe care o primim ca tot ceeace ni se impune firesc, eroii d-lui Caragiale reprezintă ideal forme permanente ale spiritului, ei se prelungesc în simboluri, mai departe dela limita celor ce spun și fac. Revenirea tematic a morții are calitatea de a le imprima însușirea de ieratic, ceva înțepenit, care prin repetare până la plictiseală șterge arătările multiple și caută să înstăpânească impresia de unic. Este cea mai înaltă realizare estetică a d-lui Caragiale, și trece cu forța de

noutate. Figurile d-sale, convergând la producerea aceleași impresii, ar putea fi asemuite cu icoanele din vechile noastre biserici, în genere cu pictura decorativă medievală care cu aceleași procedee stilistice, mobilizate pentru victoria unicului, ajung la impresia totală de absolut.

Ce este Pirgu și Rașelica, unul bucurându-se de moartea tatălui și dorind sfârșitul prietenului său Pașadia, celălalt semănând-o cu voluptate, dacă nu răul în lucrare? Pirgu, care „din ațâțare la desfrâu, căruia își închinase trupul și sufletul, își făcuse un apostolat”, este pornit „pe rău, părând a sluji soartei de unealtă de desalcătuire și nimicire”, iar Rașelica este „Eva, străina, dușmana neîmpăcată și veșnică, împrăștiitoare de ispită și de moarte”. În aceste două personaje este centrul lucrării. Mișcând într'un spațiu restrâns atât de multe figuri, ea nu diluează câtuși de puțin, totul se ține, centrându-se în simbolul răului Pirgu și Rașelica Nahmanshon. Și ea se multiplică în celelalte femei care-și găsesc mediul prielnic, între craii dela Curtea-Veche, Pașadia, Pantazi și Pirgu, în temeiul vițiului care apropie, de unde virtutea desbină.

În *Craii de Curtea-Veche* nu e o psihologie adâncită, materialul omenesc este mai mult desenat decât zugrăvit. Lipsește și intriga continuă care să dea viața în mișcare, care să o prindă întretăindu-se de acțiuni asimetrice contradictorii. Tablourile se succed unul altuia, iar fabulația e prea puțin satisfăcătoare pentru ceea ce ne așteptăm și cerem dela un roman.

Autorul operează cu simboluri care numai indirect, sunt material de fabulație, și în privința căderii oamenilor săi nu-l atrage partea de scandal sau senzațional, zona de jos a naturei, ci se găsește în zona înaltă a minții, în acel climat de unde răul se desparte de bine. Este evident că în acțiune răul întâmpină împotrivirea a ceva dat de mai înainte, de mai înainte existent și implicat. Răul sau nenorocoirea omenească este deficiența însușirilor care fac binele. A avut d-l Caragiale sentimentul acestei privațiuni? Căci numai conștiința de ea naște contrariul, tot astfel după cum lipsa de plăcere naște durerea. Dacă eroii săi nu au acest sentiment, e clar că ei se *compun* după cum autorul se așează din punctul de vedere al binelui, după cum îi vede în acțiune sub aspectul a ceea ce le lipsește sau al nenorocirii lor ca oameni. În actul vederii sau al momentului prezent rezidă orice operă dramatică ori romancieră, aici e focul care-i luminează căile, ea dela cât se concentrează asupra prezentului, asupra actului însuși de a vedea acum oamenii făcând și lucrând, își trage reușita. De ce romanele istorice rămân totuși nereușite în fața celorlalte? Pentru că ele se duc în trecut, domeniul științei, se poartă asupra acelui a ști care nu poate să fie decât o aducere aminte, pe când romancierul cu adevărat vrea să surprindă durata înainte de a fi devenit trecut, incredințându-se că figurile lui activează sub ochii noștri, că suntem noi răsfrânși în faptele noastre cotidiene, și ne vedem după cum ne place să ne luăm, buni sau răi. Locul de unde se plasează d-l Caragiale în operă, fără nici-o intențiune de moralizare și fără a ilustra vre-o confesiune, apoi noutatea că spune lucrurilor pe nume, într'o vreme când stilismul a ajuns să le ascundă, ajunge ca să dea calitatea spiritului său, care-l așează într'altă familie decât aceea a d-lor I. Minulescu și I. Teodoreanu. Vă puteți închipui pe d-l Minulescu sau d-l Teodoreanu numind răul cu numele lui?

Și astfel această carte a vițiilor, construită pe „tot ce este tarat, ratat, epavă”, ca să întrebuițăm însăși expresiunea ei bronzată, nu este deloc vițioasă. Răul intră în acțiune ca otrava în medicamente: trebuitor însăși creațiunii, conflictului, simți că sfârșește prin a afirma contrariul său. A despărți făptura lui Dumnezeu de înfăptuitorul de păcate, a nu o lua rea decât în partea în care s'a lipsit dela restul ei de cea mai bună ființă, și a-i lăsa puțința de restaurare a întregului prin nădejdea în răscumpărare ce o cuprinde visul apocaliptic din *Craii de Curtea-Veche*, — iată pe scurt înțelesul artistic al acestei cărți, care vine într'o vreme când libertinajul esteților se întâlnește cu austeritatea deținătorilor de morale să atace însăși libertatea creațiunii. Căci aducând aici în discuție doctrina creștină, nu e vorba de o chestiune morală, ci de una estetică, e vorba de a afirma în numele libertății spirituale dreptul artistului să folosească natura omenească în toată întinderea ei, cu toate imperfecțiunile ei, să nu împruțineze invențiunea stânjenit de morală,

ci să aibe o cât mai complectă viziune a universului. Și ca să aducem o pildă veche, iată pe d-l Brătescu-Voinești care nu îngăduie eroilor săi să facă altceva decât îi îngăduie morala sa lumească evoluționistă. Eroii săi de preferință sunt mai toți buni, și deaceea s'ar putea spune că d-sa își „moralizează” eroii Și mai e nevoe să adăogăm că umanitatea sa este incomplectă și mărginită. Este umanitatea sa, a d-lui Brătescu-Voinești, nu este a noastră a tuturor. Omul acestui scriitor, aproape singurul dintre cei vechi aplecat asupra lui, este fără destin. D-l Brătescu-Voinești, care dealtfel nu a știut niciodată să iasă din lumesc și să acceadă la o ordine superioară transcendentă, nu ar fi creat pe Pirgu, Rașelica sau Poponel. D-sa este „liric”, are ceva feminin, (este duios!), și ca mulți din vechea generație, — nu iese din sineși. Dimpotrivă, ce câmp întins în teatru de observare liberă la d-l Caragiale și ce metodă fecundă. Poate nu și-a dat desăvârșirea în *Craii de Curtea-Veche*; ea însă nu rămâne mai puțin un îndreptar.

Dacă d-l Caragiale a mers prin acest respect de real, în însăși inima romanului, care este umanul, și realizează un stil deslocalizat, universal, nu înseamnă că d-sa a sacrificat cerința națională, după cum ar mai lăsa să se creadă și originea străină a unora dintre eroii săi. Shylock nu e mai puțin o faptă engleză sau *Făclia de Paște* una românească pentru că zugrăvește Evrei. În afară de d-l Cezar Petrescu, poate nici-un alt prozator nou nu este mai înrădăcinat în solul țării ca acest creator al Bucureștilor. Cartea sa reoglindește capitala, fosta Curtea-Veche, evocată, cu biserica ce-i poartă numele, de Ion Ghica într'una din amintirile lui risipite printre convorbirile economice.

Cu *Craii de Curtea-Veche* și *Calea Victoriei* începem să reînținem și să avem romanul orășenească. Și nu e o întâmplare că el apare în Muntenia. Există o literatură orășenească, dacă nu chiar bucureșteană, cu stilul ei urban, care pleacă dela Farca și Eliade, trece pela Filimon, Duiliu Zamfirescu, Caragiale, altul decât cel poporal reprezentat de C. Negruți, Gane și Sadoveanu. Dela sine înțeles că nu poate fi vorba de două stiluri după două provincii, căci alături de scriitorii munteni orășenești și mai presus de contemporanii săi se găsește Alecsandri cu comediile, precum împreună cu cei moldoveni pot sta Odobescu, Sandu-Aldea, Galaction, etc. Dar în Muntenia este o proză orășenească fiindcă au fost orașele mai românești, și au fost orașe, iar romanul este un gen structural citadin, atât prin așezarea socială în care se cer plasați, cât și cu urmarea reacțiunilor sufletești complexe ale eroilor. În Ardeal aproape nu este o astfel de literatură pentru același motiv, orașele nefiind ale Românilor, scriitorii nu puteau să aibe aderență simpatică cu urbea străină lor.

Opera d-lui Caragiale este muntenească prin perspectiva istorică a Bucureștilor vechi, ale cărui vestigii orientale colorează personagiile de un cinism afixat, și prin cealaltă perspectivă, care este și-a d-lui Galaction, în lumea de peste Dunăre atât de familiară Valahiei de altă dată. Adunând ecourile îndepărtate ale acestor lumi, știind să le împărtășească cetitorului în lumina simpatică a arhaismului, care se depune discret și fără a fi căutat, cartea ia pe alocurea haina de roman istoric, fără să trădeze obiectul ei actualul.

S'ar putea zice, o carte răsăriteană care, îmbrățișează realități comune lumii din aceste părți. Pena Corcodușa, deși apare o singură dată în scenă, când i se spune povestea de femeie căzută în rând cu prostituatele, pe urma prăbușirii visului ei de a nu-și fi putut urma domnul și stăpânul inimii, mort în războiul dela 1877, este o creațiune eminentemente răsăriteană, și în desfășurarea acțiunii este ea mai mult decât personagiile principale, este personagiul dominant al d-lui Caragiale. În schițarea ei fugară, fără opriri și reveniri migăloase ca la ceilalți, doar proiectându-i în linie de traectorie apariția tulburătoare, d-l Caragiale a concentrat toată puterea sa de a reda fiorul tragic al destinului. Această creațiune amintește pe Maria din *Idiotul*, atât ca identitate de situații, femeia oropsită de toți din aceeași vină, cât și ca sollicitudine umană, ea își găsește un sprijin în prințul rus aflat în Elveția pentru căutarea boalei, adică în creștinismul lui Dostoevski. În literatura noastră nu-i aflăm Penei Corcodușa, o înrudire mai deaproape decât în Ion din *Nă-*

pasta. Acelaș adânc suflu de umanitate, cercetată la rădăcinile ei umede, aceeaș solitudine din milă pentru năpăstuiți, aceeaș dragoste și iertare, pe care Pena Corcodușa o însuflă și mai viu, d-l Caragiale având în avantajul său prezentarea firească dela care *Năpasta* poate să pară unora că se abate, din cauză că teatrul se pretează la patetic. Dacă acelaș subiect ar fi fost tratat de autorul *Făcliei de Paște* în nuvelă, nu ar fi fost atât de mult atacat, după cum *Făclia de Paște* ar fi pierdut pe scenă.

În amândouă creațiunile, Pena Corcodușa și Ion, tragicul fatum-ului antic revine cu liniștirea și împăcarea de trecerea într'altă lume, potrivit corectării ce a adus creștinismul destinului păgân. Maica Domnului i-a spus lui Ion : „Că eu, Maica Domnului, o să pui stavilă între tine și rele... ș'o să dormi..., o să dormi”. Ion este „iluminat” „în extazul suprem”. Pena Corcodușa „zăcea cuviincioasă pe o rogojină, de nerecunoscut pentru fericirea cu care trecuse în acea scurtă clipă a sfârșitului, cuprinzătoare de veșnicii... cum ași fi putut recunoaște în chipul acela blajin cu trăsături gingașe pe înspăimântătoarea furie de anul trecut? În zâmbetul buzelor ei învinețite și în privirea ochilor săi rămași deschiși era o duioșie extatică ; femeea care fusese nebună din iubire, părea să fi murit fericită”.

D-l Caragiale, care nu e un autor pripit, râvnitor după răsunet, și nici prea fecund, după cum se arată, a pus cu răgaz la contribuție învățăturile culese din multe literaturi, ceea ce face maturitatea lucrării sale. Dela apariția ei, în revistă, se vedea că autorul nu e un debutant decât în înțelesul publicității, dar că odată cu fructul copt al literaturilor mai vechi, aduce achizițiile scrișului nou, că e tot așa de „modern” ca și poezii Arghezi sau Blaga. Expresiunea nouă, cea adevărată lăuntrică, este cucerirea poezilor, care ei singuri primenesc limba dela o epocă la alta. Prozatorii sunt fericiții beneficiari ai înnoirii poetice, ceea ce e lesne de dovedit la noi, și d-l Caragiale stă în directă corelație cu expresiunea nouă a poezilor de astăzi. D-sa este un bogat mânăitor al limbii, poate prea încărcat pe alocurea, întinzându-se în perioade obositoare, dar totdeauna în stare să fie nou cu limba veche, a noastră, a tuturor, și când trebuința interioară o cere, să facă imagini ca poezii moderni, care nu au nimic comun cu cealaltă expresiune, modernistă, adică numai verbală.

D-l Caragiale are astfel de imagini : „E seara isgonirii Agarei, seara fugii în Egipt. Pare că fascinată vremea însăși își contenește mersul”, sau : „Frunzișurile sunau acum a toamnă și erau adânci ca niciodată parcă, și grele, când s'ar fi zis că într'adevăr mersul vremii lânzește”.

Iată imaginile d-lui Blaga de durată și destrămarea timpului :

Pe turn între semnele ceasului, gânditor
timpul stă...

Clipe desprinse din timp,
din durata infinită și veșnică.

Sau d-l Arghezi :

Prin aer timpu-i despărțit de ore
Ca de mireasma lor niște garoafe.

Odată cu însușirile acestei cărți, am arătat și de ce ea nu este un roman. *Craii de Curtea-Veche* este prea mult povestire în trecut, nu îndestul acțiune ce se petrece acum, ca să realizeze complet romanul, care din principiu se *întâmplă*, nu trebuie să se fi *întâmpnat*. Am putea zice, o povestire de romancier. Ea depășește literatura sămănătoristă, care cu toate încercările n'a putut trece de povestire.

Dacă nu ne-a dat un roman, d-l Caragiale ne-a dat ceva mai puțin, dar pozitiv : o indicațiune a romanului nostru.

ERAI PE-ATUNCI UN RÂSET

DE

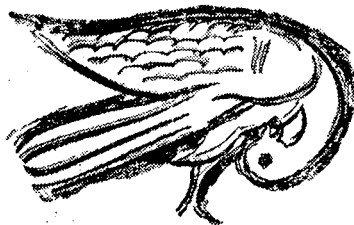
ȘTEFAN STĂNESCU

Din roua clipei visul neprevăzut se'ncheagă
Și azi, de cauți vraja sclipirii lui de-atunci,
— Cum nu-i aceeaș ploaie, în zori, pe-aceleași lunci —
O vezi mai mare, poate, dar n'o mai simți întreagă.

Trist ochii în oglinda trecutului ți-arunci:
Icoana e frumoasă, străină și pribeagă.
De ea doar amintirea — fir putred — te mai leagă.
Erai, pe-atunci, un râset într'un convoiu de prunci.

Îți amintești? Un râset voios — cascadă rece,
Senină și adâncă — de suflet care trece,
Ca'n prima zi izvorul, sub soarele de aur.

Azi unde-i veselia copilului din crâng?
Azi ești un plâns — din plânsul pe care toți îl plâng,
Vâslind spre Steaua morții ce-a scăpărat în plaur...

E O N U L D O G M A T I C

DE

LUCIAN BLAGA

INTELECT ENSTATIC ȘI INTELECT ECSTATIC

Am asemănat în capitolele precedente cu exemplificările trebuincioase dogma cu paradoxurile metafizicei profane, cu contradicțiile diferite ale gândirii științifice, și cu așa numita gândire prelogică. Dogma a rezistat operațiilor comparative ca un tip de cunoaștere a parte. Numai matematica a putut să ne ofere analogii și echivalente de ale dogmaticului. Exemplele matematicii nefiind de natură ontologică firește că nu schimbă mult situația dată. Dogmaticul rămâne un tip de formulare cu desăvârșire încercuit în sine. Cu aceasta s'a pregătit terenul pentru o ultimă sinteză.

Structura vădit nelogică a dogmei a făcut ca dogma să fie înțeleasă exclusiv numai ca o jertfire a intelectului. Imprejurări secundare cari s'au amestecat în geneza dogmei au contribuit la această nejustificată exagerare. Creștinismul a angajat ce e drept prin tezele sale tot sufletul omnesc, cu toate adâncimile sale raționale și iraționale. Creștinismul ca orice religie se întemeia în primul rând pe credință. Era deci cât se poate de firesc ca din moment ce dogmele erau formulate împotriva logicului, să nu mai fie socotite obiecte ale *intelectului*, ci momente corespondente ale *credinței*. Subt acest unghiu al credinței se cerea neapărat „sacrificiul intelectului” un sacrificiu care echivala cu o sinucidere a filozofiei. Creștinismul a produs acel tip de gânditori fanatici și de credincioși prăpăstioși cari țin cu orice preț să-și împartă spiritul în două : până aici intelectul, dincolo credința. Tertulian care a spus : „Fiul lui Dumnezeu a murit, aceasta e de crezut fiindcă e o ineptie ; el a fost înmormântat și a înviat, aceasta e sigur fiindcă e imposibil”, e întâiul printre acei stranii credincioși cari nu văd în dogmă decât totala jertfire a intelectului. Dela Tertulian, prin Pascal, la Kierkegaard — tipul dualist, de altfel nespus de impozant, reapare veșnic pe scena tragică a istoriei. Astăzi teologi precum Karl Barth, sau Gogarten scot ultimele consecvențe din atitudinea care desparte printr'un perete de netrecut cunoașterea de credință, intelectul de hotărîrea religioasă. Exemplul cel mai impresionant de consecvență de atitudine rămâne în privința aceasta Kierkegaard ¹⁾. Trebuie să recunoaștem că e foarte greu să smulgi dogmele din legătura lor cu întreg complexul creștin. Cât timp luăm dogmele drept obiecte de credință, o izolare a lor pe un plan pur intelectual e deosebit de anevoiasă. Kierkegaard e înainte de toate creștin. El s'a atașat printr'o hotărîre religioasă la acest complex dogmatic și ca urmare i-a fost cu neputință să mai privească dogma în abstract, detașată de necesitățile de autoafirmare a credinței. Noi ne-am așezat dintru început în afară de creștinism, în afară de credință, și analizând dogmaticul pe un plan abstract ne-am străduit să privim dogmaticul numai din latura sa intelectuală și metafizică. Am socotit dinadins tot timpul dogma ca obiect în corespondență cu credința și cu hotărîrea religioasă. Rupând dogma din complexul creștin, am năzuit la analiza ei structurală,

1) Kierkegaard nu diferențiază îndeajuns dogmaticul de dialectic confundându-le la fiecare pas. Multe din paradoxurile scoase de el la iveală se rezolvă dialectic, deci nu sunt dogmatice. Când diferențiază dogmaticul de dialectic o face sumar prin indicația, care nu rezistă, că dogmaticul ține de credință și dialecticul de cunoaștere.

formală, din punct de vedere pur intelectual, și i-am arătat firea și virtualitățile metodologice. Despuiată de conținutul lor și de aderențele religioase, și *sublimată* la esențialul structural, dogmele iau o înfățișare subțire și străvezie de *mod de a gândi*. Dogmaticul ca articulație de gândire a apărut și în afară de creștinism și ar putea să apară oricând din nou în cadrul metafizicei profane. Cu alt conținut de sigur și împletit din alte concepte. Dar totuși dogmatic. Dogmatic în sens de formulare *intelectuală* a unui ce metafizic, și nu în înțeles de credință care nu îngăduie discuție. Dogmele au ajuns numai prin îmbinarea lor cu factorul „credință” în acea stare specială prin care ele izbutesc să sperie pe orice filozof cum se cade, în starea de rigiditate și imuabilitate absolută pe care am putea-o numi „stare cataleptică”. Teologii cari închipuiesc dogma ca trăsătură de uni-re între revelație și credință, văd în catalepsia dogmei o însușire esențială și sine qua non a acesteia. Ori această catalepsie e mai mult un accident. Dogmaticul urmează să fie trezit la viață; ceea ce ar însemna în cele din urmă scoaterea sa din parenteza revelație-credință¹⁾, în care a fost închis și reșezarea sa în procesul dinamic pe care-l comportă. Dogmaticul absorbit de credință, trebuie adus din nou în starea creatoare în care neîndoios s'a mai găsit odată timp de câteva veacuri. Prin altoirea pe credință gândirea dogmatică s'a oprit în dezvoltarea sa la forme cari nu sunt decât caricatura embrionară a unor forme în viitor posibile.

Distingem două stări funcționale fundamentale ale intelectului: starea „en-statică” și starea „ec-statică”. Cât timp intelectul se așează în cadrul funcțiilor sale normale logice e enstatic. Din moment ce intelectul pentru a formula ceva cu ajutorul conceptelor ce-i stau la dispoziție trebuie să evadeze din sine, să se așeze cu hotărâre în afară de sine, în nepotrivire ireconciliabilă cu funcțiile sale logice, el devine ecstatic.

Intelectul care neagă concretul de dragul logicii sale, intelectul care organizează logic concretul, dezinteresându-se de antinomiile latente ale acestuia, intelectul care creiază concepte logice pe un plan abstract împotriva concretului, e totdeauna intelect enstatic, chiar și atunci când la limitele sale admite un transcendent acategorial e intelect enstatic. În toate aceste cazuri intelectul nu se depășește, nu iese din sine, nu sare din funcțiile sale logice normale. Mai mult: intelectul care se împacă cu concretul, apropiindu-se de el dialectic prin succesive creații de „concepte concrete”, deși are o înfățișare ibridă, poate fi socotit încă tot enstatic. Ceea ce în procesul dialectic pare o ieșire din sine a intelectului e de fapt doar o lărgire a intelectului prin concesii făcute concretului. În procesul dialectic intelectul face un pas în afară pentru ca imediat să se reconstituiească în toată plinătatea sa, conceptual îmbogățit.

Intelectul însă care spre a formula un ce transcendent s'a așezat net și definitiv în afară de funcțiile sale logice (deci și în afară de concretul care dă ocazii de îmbogățire dialectică) intelectul care

1) *Notă:* Se va răspunde că există totuși o deosebire esențială între dogmele credinței și formulele filozofice, anume aceea că dogmele creștine se referă la realități unice, pe când formulele filozofice s'ar referi mai mult la fapte generale. Deosebirea, cel puțin în forma aceasta tranșantă, desigur că nu există. Metafizica profană nu vorbește exclusiv despre fapte generale: D-zeu, lumea — ca *totalități* sunt fapte unice, fie că sunt obiecte de filozofare, fie că sunt obiecte de dogmatizare. Nu trebuie pe urmă să uităm că dacă unele dogme creștine se referă exclusiv la un fenomen istoric, unic, individual (aparitia lui Isus) aceasta nu înseamnă numai decât că intelectul filozofic și științific nu au dreptul să se ocupe de asemenea fenomene unice. În domeniul istoriei intelectul are în genere de a face cu fapte unice și totuși intelectul nu renunță la studiul lor. Nu e mai puțin adevărat că dogmele creștine existente se rapoartă în adevăr la fapte unice: Dumnezeu, Tatăl, Logosul, Sf. Duh; și în deosebi la apariția individuală a lui Isus. Gânditori religioși și teologi ca Kierkegaard și Gogarten au fost impresionați mai ales de natura aceasta a dogmelor. În consecință ei își închipuiesc că dogmele se pot aduce în legătură cu credința, dar nici de cum cu cunoașterea intelectuală. Intelectul ar avea ca obiect adevăruri generale sau necesare, credința, întâmplări sau fapte singulare. Nu tăgăduim că această afirmațiune redă un aspect caracteristic al credinței creștine în forma ei consacrată. Urmează de aici că dogmaticul, în sine constă în raportarea la ceva *unic*? Sau reprezintă raportarea la ceva unic numai o complicație a credinței fără ca prin ea să se definească dogmaticul în sine? Se poate lesne demonstra că dogmaticul nu trebuie să se raporteze prin însăși structura sa la ceva unic. Dogma teologală care afirmă că Dumnezeu e o ființă în

sare din sine, din încheeturile sale funcționale, utilizând totuși concepte intelectuale, e intelect ecstatic. *Dogma e un produs al „intelectului ecstatic”*.

Iată cum pătrunzând tot mai adânc în miezul structural al dogmei am izbutit s'o sublimăm într'atât că se confundă cu o stare funcțională specială a intelectului. Cu starea funcțională din care a trebuit să ia naștere. Sublimarea dogmei și curățirea ei succesivă de orice zgură accidentală ne-a dus la stabilirea conceptelor de *intelect enstatic* și *intelect ecstatic*, cari alcătuiesc axa studiului nostru. Rămâne de acum să arătăm că intelectul *ecstatic* care în această formă sublimată s'a degajat de orice conținut, de orice dogmă cunoscută, creștină sau necreștină, trebuie reintegrat în toate drepturile sale.

Metafizica veacurilor din urmă în toate încercările ei a fost un peștiș produs al intelectului enstatic. Se știe cum au sfârșit toate aceste încercări. Introducerea în metafizica profană (singura care vine în discuție pentru un filozof) a unui nou principiu generator se impune. Credem că nu e departe ziua când metafizica profană va face din nou apel la metoda paradoxală a intelectului *ecstatic*. Dar despre aceasta în viitoare capitole.

Deocamdată încă o scurtă observație. Când atribuim dogma intelectului ecstatic, o facem fără nici o aluzie la ceea ce deobicei se numește extaz (în înțeles afectiv). În cazul dogmei cel ce se așează în afară de sine e „intelectul” nu „sufletul”. Nu aducem dogma nici în legătură cu extazul neoplatonic în înțeles de unire cu acategorialul și de pierdere a omului în unitatea absolută a lui Dumnezeu. Ecstatic nu înseamnă aici decât ec-static, stare în afară de sine, evadarea centrului în afară de cerc. Se va înțelege acum mai bine ceea ce trebuia încă să ascundem când afirmam în introducerea studiului nostru că dogma, deși implică o renunțare la intelect, se formulează pe un plan tot de intelectualitate.

DOGMA ȘI TRANSCENDENTUL

Prin „transcendent” se înțelege deobicei ceea ce trece nu numai dincolo de experiență ci și de toate posibilitățile de amplificare tehnică a experienței. Transcendentul e prin definiție proiectat dincolo de linia faptelor ce sunt sau pot să devină obiecte ale simțurilor. Experiența simțurilor ca o primă instanță de control a cunoașterii, cum e admisă în știința actuală, are numai legături foarte indirecte cu transcendentul. Transcendentul e dincolo de orice control direct al experienței.

trei persoane, o substanță în trei ipostaze e fixată asupra realității unice a lui Dumnezeu. Dar nu trebuie decât să generalizăm formula spre a arăta că ea rămâne dogmatică și după această operație. Să ne închipuim printr'un experiment intelectual — că ar exista nenumărate sau cel puțin foarte multe spirite de natură divină. Și să admitem apoi că oricare din aceste spirite ar avea mai multe ipostaze, că ipostazele în toate cazurile alcătuiesc ființe unice. Formula dogmatică în chestiune ar avea în cazul acesta un aspect general, și dogma teologică a trinității n'ar fi decât un caz special al ei. Iată deci un exemplu că dogmaticul poate să fie formulă generală fără ca prin aceasta să-și piardă caracterul dogmatic în înțelesul ce l-am dat noi acestui termen. Alt exemplu: dogma cristologică afirmă cele două naturi unite dar neamestecate în persoana lui Isus. Să se generalizeze aceasta asupra tuturor oamenilor, spunându-se despre fiecare că e „persoană unică alcătuită din două naturi, că e și om întreg și spirit divin întreg (fiecare om încarnarea unuia din multele spirite divine admise la generalizarea de mai înainte a dogmei trinitare)”. Dogma nu și-ar pierde caracterul dogmatic printr'o astfel de generalizare, (pe care o facem numai ca experiment intelectual și nici de cum cu intenția de a susține metafizic). S'a făcut astfel dovada vădită că dogmaticul se poate articula în generalități și se poate referi la generalități. În această privință nu e deci nici o deosebire între dogmă și alte formule ale metafizicii profane. Constatăm însă de altă parte că în doctrina creștină dogmaticul e de fapt fixat asupra unor realități unice (dogma cristologică). Aci intervine direct credința. Procesul de fixare a dogmaticului asupra uncului nu poate să fie justificat decât prin magia credinței. Subt unghiul „credinței” dogmele au desigur și alte aspecte interesante, cari însă nu ne interesează aici.

În ce privește posibilitățile de cunoaștere, transcendentul a fost conceput în filozofia și în metafizica timpurilor în diferite chipuri. Gânditorii din toate timpurile preocupați de „lucrurile de dincolo” s’au oprit la una din următoarele posibilități de contact cu transcendentul :

1. — *Transcendentul e raționalizabil și formulabil.* Exemple de filozofii care concep în acest chip transcendentul ni se îmbie mai ales în istoria gândirii grecești și în cea europeană. Plato, Aristotel, Spinoza, Leibniz ne-au dat clădirile cele mai monumentale.

2. — *Transcendentul e trăibil, printr’un fel de intuiție intelectuală, și descriptibil cel puțin metaforic, sau negativ formulabil.* Exemple : unicul lui Plotin, absolutul lui Schelling, conștiința lui Bergson, și cam de aceeași natură fenomenele originare la Goethe.

3. — *Transcendentul e dialectic raționalizabil și formulabil.* Exemple : Hegel își construiește transcendentul, un transcendent care poate să fie în aceeași măsură numit și imanent, printr’o împăcare creatoare a intelectului cu concretul, prin construcții antinomice-sintetice.

4. — *Transcendentul e neraționalizabil și neformulabil.* Exemple : agnosticismul, criticismul kantian.

5. — *Transcendentul e neraționalizabil dar formulabil.* Exemple : dogmatismul philonic, gnostic, creștin.

Socotim concepțiile despre posibilitățile de cunoaștere ale transcendentului No. 2 și 3 drept variante ibride derivând dintr’o tendință confuză de a împăca intelectul cu concretul intuitiv. Din atitudini clare și nete rezultă numai concepțiile 1, 4, 5. Asupra acestora trebuie să stăruim puțin.

a) Transcendentul ¹⁾ e raționalizabil și formulabil.

b) Transcendentul e neraționalizabil și neformulabil.

c) Transcendentul e neraționalizabil dar formulabil.

Afirmațiunile acestea despre posibilitatea de cunoaștere a transcendentului sunt tot atâtea teze cuprinse în temelia diverselor sisteme de metafizică.

Spinoza, gânditorul care a crezut mai tare decât oricare altul că transcendentul e raționalizabil și formulabil (more geometrico) a clădit neîndoios un admirabil sistem, dar în cadrul sistemului său dificultățile logice abundă. Spinoza n’a putut să le învingă, el le-a ocolit cel mult ne luând act de prezența lor. Metafizicienii, din cei zece ochi câți au, știu să închidă cel puțin nouă când e vorba să nu ia seama la rezistențele ce se opun raționalizării existenței.

Un Leibniz, spirit neobișnuit de sintetic, s’a strecurat printre greutatea metafizice cu artă de mare diplomat, dar n’a izbutit prin subtilitățile sale împreunătoare de puncte de vedere contrare, decât să trezească și mai mult bănuielile celor ce nu vor să cadă în multipla cursă a tezei că transcendentul ar fi raționalizabil. În fond metafizica raționalistă a lăsat în urma ei mai multe îndoieli decât certitudini. Nu e de mirat că un Kant și-a închinat toată viața sarcinei de a demonstra că transcendentul e neraționalizabil și neformulabil. Critica ce o făcea Kant cunoașterii a legat de pământ multe elanuri creatoare de lumi. Dar să vedem dacă această critică depășește în temeiurile ei valoarea unor simple afirmațiuni.

Kant afirmă că aplicarea dincolo de experiența simțurilor a categoriilor intelectuale duce inevitabil la afirmațiuni antinomice despre transcendent. Din faptul că aplicarea categoriilor asupra transcendentului duce la antinomie, Kant a dedus că noțiunile categoriale nu se pot aplica decât asupra concretului experienței, și că transcendentul e neraționalizabil și neformulabil. Să vedem dacă chestiunea aceasta nu are și unele aspecte pe cari Kant le-a trecut cu vederea.

E în adevăr atât de sigur că aplicarea categoriilor asupra transcendentului duce inevitabil la antinomie? Știut este că în demonstrația lui Kant joacă în acest punct un deosebit rol așa numitele „antinomii matematice” ale transcendentului. Dar deja Hegel s’a văzut silit să dovedească că atât tezele cât și antitezele acestor antinomii se reduc la simple afirmațiuni, și că argumentările pe

1) Transcendentul depășește mult ideea de Dumnezeu.

cari le întemeiază Kant sunt un simulacru de argumentări. Deci acel „inevitabil” al antinomiilor dispare și cu aceasta afirmațiunea că aplicarea categoriilor asupra transcendentului sfârșește în antinomii, își pierde stringența logică pe care Kant a dorit să i-o dea ¹⁾).

Dar chiar dacă s'ar demonstra cu mai multă putere de seducție că tentativele de a raționaliza transcendentul duc inevitabil la antinomii, constituie oare aceasta și o dovadă că conceptele, categoriile sunt în aplicarea lor asupra transcendentului iluzorii? Cătuși de puțin. Faptul în chestiune ar proba tot așa de bine *prezența antinomicului*, într'un sens incomprehensibil pentru noi, *în însăși firea transcendentului*. Ori aceasta e teza dogmatică. Cât timp tezele minții omenești nu admit să fie confruntate direct cu transcendentul, teoria kantiană că transcendentul e neraționalizabil și neformulabil rămâne o simplă afirmațiune, ca și teza raționalistă, ca și teza dogmatică. Din această situație nu este ieșire. Hotărârea spiritului pentru una din aceste teze depinde de o seamă de alte considerente.

Dogma spre deosebire de metodele mai mult sau mai puțin exclusiviste ale intelectului enstatic nu exclude nici una din celelalte metode. Din contră, intelectul ecstatic intră în funcțiune numai după ce toate metodele enstatice au fost epuizate fără rezultat concludent. Dogma nu împiedică ca transcendentul să fie adesea raționalizat sau gândit dialectic sau construit într'un concret imaginar sau intuit prin identificare cu el, fiindcă dogmaticul nu anexează principial tot ce e transcendent. Metoda dogmatică se aplică acolo unde nici una din metodele enstatice nu istovesc transcendentul și unde transcendentul devine absolut opac pentru ele. Deplin edificatoare în privința aceasta e însăși metafizica creștină care deși născută dintr'un apetit dogmatic apela la dogmatic numai în cazurile când nici teza raționalistă, nici antiteza raționalistă nu epuizau toate argumentele filozofice și toate dovezile textelor biblice. (Textele biblice cădeau pentru Sf. Părinți mai greu în cumpănă decât argumentele filozofice). Atât teza cât și antiteza găsind dovezi deopotrivă de tari, se făcea apel la tăierea nodurilor gordice prin formule dogmatice.

Nici un sistem de metafizică întemeiat pe metode de ale intelectului enstatic n'a fost în stare să raționalizeze neted și complet experiența și transcendentul; după toate au rămas resturi neraționalizabile. Nu se solicită prin aceasta chiar suprema hotărâre a dogmatizării? De sigur că nu tot ce e transcendent trebuie neapărat să fie dogmatic, și dogmatizabil. În transcendent există fără îndoială și momente în întregime străine nouă în sensul de invincibile goluri metafizice.

În timp ce raționalismul construiește transcendentul în analogie cu logicul și cu concretul, în timp ce idealismul dialectic îl construiește fuzionând logicul cu concretul, dogmatismul îl construiește în dezacord cu logicul și concretul, postulându-l ca neraționalizabil.

În timp ce criticismul vrea un transcendent neraționalizabil, neconstruibil și neformulabil, dogmatismul susține un transcendent neraționalizabil și neconstruibil, dar formulabil. Dogma formulează transcendentul fără de a-i răpi caracterul de mister. Pentru agnosticismul kantian există un mister cosmic absolut, un mister oarecum omogen, fără dimensiuni, ascuns pretutindeni în dosul lumii văzute. Pentru intelectul ecstatic există mistere articulate, mistere cu dimensiunea adâncului, mistere nepricupite dar fixabile, mistere cu relief, cu încheeturi, un mister eterogen. Față de misterul agnostic — misterele dogmatice sunt un fel de mistere potențate, de diferite grade.

1) Intâiele două antinomii kantiene :

I. Teză : Lumea are un început în timp și e limitată în spațiu.

Antiteză : Lumea e infinită în timp și infinită în spațiu.

II. Teză : Substanțele lumii sunt compuse din elemente simple.

Antiteză : Nu există elemente simple, totul e compus.

Hegel scrie : „Die kantischen Antinomien näher betrachtet enthalten nichts anderes als die ganz einfache kategorische Behauptung *eines jeden* der zwei entgegengesetzten Momente einer Bestimmung, für sich *isoliert* von der andern. Aber dabei ist diese einfache kategorische oder eigentlich assertorische Behauptung in ein schiefes, verdrehtes gevüste von Rasonnement eingehüllt, wodurch ein Schein von Beweisen hervorgebracht... wird (w. der Logik, pag. 185).

Cunoașterea care organizează și-și pătrunde obiectul raționându-l prin metodele intelectului enstatic o putem socoti drept o cunoaștere pozitivă cu semnul plus (plus — cunoaștere). Cunoașterea pusă în imposibilitate de a-și pătrunde în vre-un mod oarecare obiectul, constituie o limită; acesteia i se poate da semnul zero (zero — cunoaștere). Cunoașterea dogmatică care-și formulează obiectul, articulându-l ca mister imposibil de construit sau de raționalizat, o putem socoti drept o cunoaștere cu semnul minus (minus — cunoaștere). Potrivit acestor delimitări cvasimatematice ale tipurilor de cunoaștere se poate spune că *în cadrul plus-cunoașterii spiritul omenesc tinde să reducă misterul cosmic, întru cât e reductibil, la un minimum; în cadrul minus-cunoașterii spiritul omenesc tinde să fixeze, unde se poate și când se poate, misterul cosmic (ireductibil prin plus-cunoaștere) în maximum său de adâncime și de relief.*

Ceeace încercăm aici e împreunat cu tot riscul ineditului. Încă nimenea nu s'a gândit până acum să înzestreze cunoașterea cu mai mult decât o dimensiune. S'a știut că sunt posibile diverse tipuri, diverse variante ale cunoașterii (mitică, rațională, intuitivă, dialectică, etc.), dar tuturor tipurilor de cunoaștere li s'a atribuit acelaș *sens unic* de reducere la minimum a misterului cosmic. Prin stabilirea variantei dogmatice nu se introduce numai un nou tip în cadrul cunoașterii, de potențare la maximum a misterului existent, *ci și un al doilea sens*. Statornicirea tipului de cunoaștere dogmatic face necesară introducerea în teoria cunoașterii a conceptului de „direcțiune” ca în matematică. Cunoașterea se prezintă nu ca un mănunchiu de tipuri diverse în cadrul unui proces cu direcție unică, ci ca un dublu proces (cu diverse variante), ca două procese pornite dintr'un punct de indiferență în două direcții opuse, plus și minus.

DOGMA ȘI EXPERIENȚA

Sensul filozofic cel mai larg ce poate fi dat cuvântului „experiență”, și căruia nimeni nu i se poate opune cu seriozitate, e desigur acela de „intuiție organizată și organizabilă”. Definiția nu e nici atât de largă ca să sucumbe de anemie, nici atât de strâmtă ca să devie anexă a unui sistem filozofic oarecare. Intellectul enstatic (filozofic sau științific sau naiv) a avut totdeauna aderențe cu experiența în acest larg înțeles. Accentul ce s'a pus pe experiență a variat însă după timpuri. Experiența a fost când numai scândură de salt pentru construcții metafizice, sau științifice, clădite pe un podiș imaginar, când oarecum ținta finală a cunoașterii (positivismul pur). Extremele acestea închid între ele diverse posibilități și variante intermediare. Cam la punctul de intersecție al celor două tendinți s'a statornicit, cu o lungă tradiție în urma ei, atitudinea științifică oficială. Știința, amestec de rezervă și îndrăzneală, de exactitudine și imaginație, își îngăduie anume construcții sub controlul permanent al experienței. Filozofia naturei din toate timpurile precum și fizica și științele naturale și-au văzut menirea în a lămuri fenomenele constatate în experiență. Ambiția cunoașterii a fost aproape totdeauna *construcția teoretică* în marginea faptelor *experienței*. Construcțiile acestea, dela idea atomilor a lui Democrit până la atomii ca un fel de sisteme planetare în miniatură ai lui Niels Bohr, dela conceptul entelehiei al lui Aristotel până la entelehia lui Driesch, dela generația spontană a naturaliștilor greci până la teoria multiplelor creațiuni a lui Cuvier sau până la teoria evoluțiunii (în toate variantele ei dela Lamark, Darwin până la de Vries și Dacqué) se referă direct la fapte de ale experienței, dar depășesc experiența tocmai prin calitatea lor de construcții.

Controlul exercitat din partea experienței asupra unor astfel de construcții a existat și în antichitate ca și în timpurile moderne, cu deosebirea că în timpurile moderne controlul e mai consecvent, mai sistematic și uneori înadins organizat ca atare (experimentul). „Experimentul”, deși numai o lărgire voită a experienței, constituie în acelaș timp un control special ce se aplică experienței în genere. Antichitatea, care nu a cunoscut experimentul decât accidental, avea dese prilejuri să cadă jertfă iluziilor experienței, cel puțin mult mai des decât timpurile noi. Să ne amintim cu câtă siguranță combătea Aristotel teoria copernicană a lui Aristarc din Samos apelând la ex-

periență ca ultima instanță de control (Aristotel susținea de ex. că simțurile ne arată cu ultimă evidență că soarele se mișcă și nu pământul).

Atât filozofia naturii cât și științele fizicale și naturale socot un fenomen sau un complex de fenomene drept „explicate” în momentul când au izbutit să le reducă la un fenomen arhetipic. Adică în momentul când au izbutit să substituie, fără fricțiuni și conflicte logice, fenomenelor experienței un fenomen care nu mai e în întregime al experienței, ci o construcție. Fenomene arhetipice sunt toate construcțiile de seamă ale gândirii omenești prin cari s'a încercat vreodată a se explica fenomene de ale experienței. „Fenomenele arhetipice” privesc ca idei oferă infinite variante structurale. Pentru filozofia naturalistă a gânditorilor romantici de o pildă un fenomen arhetipic avea adesea înfățișare polară (atracțiune — repulsiune, magnetism, electricitate, etc.); pentru fizica clasică dela Descartes încoace până aproape în zilele noastre fenomenul arhetipic e cel mecanic; fizica consideră un fenomen fizical explicat în momentul când reușește să-l înlocuiască cu un model mecanic. Fizica romantică socotea un fenomen fizical explicat în momentul când izbutea să-i substituie o polaritate calitativă (în teoria culorilor Goethe explică toate culorile prin polaritatea „lumină — întunec”).

Construcțiile înălțate în marginea experienței spre a înlocui sumar experiența au fost în toate timpurile principial clădite pe un acord anticipat cu logicul și cu concretul. Toate fenomenele arhetipice sunt construibile ca idei într'un concret imaginar. În cazul când nu sunt construibile în concret, ele se pot realiza după cum am văzut în alt capitol, pe un platou de pură abstracție logică. Se pune întrebarea dacă construcțiile arhetipice trebuie neapărat să fie totdeauna în acord cu logicul și cu concretul? (concretul nu înseamnă numai decât experiență; concretul, după cum am mai spus, poate avea și un caracter imaginar).

În adevăr s'ar putea întâmpla ca experiența să ne pună în fața unor fenomene atât de paradoxale încât o explicare a lor printr'un model construit în acord cu logicul și cu concretul (oricât am recurge la un concret imaginar) să fie imposibilă. Nu vom tăgădui că cea dintâi sarcină a științei e să caute un model de explicare în acord cu logicul și cu concretul, adică modelele construibile fie chiar pe un plan absolut imaginar. Oamenii de știință își iau bucuros ultima îndatorire, dar s'ar împotrivi cu încăpățânare să accepte teze în dezacord cu logicul și cu concretul. În privința aceasta încăpățânarea omului de știință în anume măsură îndreptățită duce uneori la rezultate tot atât de neașteptate pe cât de neașteptate sunt fenomenele de cari se ocupă. Un exemplu din cele mai recente. Astronomia fizicală a constatat câteva fenomene deosebit de ciudate, pentru a căror lămurire trebuia să recurgă la ipoteza existenței unor „gaze de o densitate mai mare decât a ferului sau a platinei în stare solidă”¹⁾. Lesne își imaginează orișicine perplexitatea astronomilor și fizicienilor puși în fața unor fapte cari cereau în multiplă convergență aceeași explicație: gaze mai dense decât platina! Ideea aceasta părea o monstruozitate, dar toate încercările de a lămurii fenomenele în chestiune pe altă cale n'au reușit. Spre a eși din dilemă oamenii de știință s'au pus să închipuiască un model prin care urma să se ilustreze logic și concret posibilitatea unor asemenea gaze. Încercarea părănd la început un asalt asupra imposibilului, a fost încoronată de succes. Se crede că în anume aștri, din cauza condițiilor speciale interioare ale lor, atomii își pierd electronii din afară, încât ocupă mult mai puțin loc decât atomii de aceeași natură în condițiile normale pe pământ. Din cauza aceasta atomii sunt în împrejurări astrale mult mai compresibili decât pe pământ fără ca masa lor colectivă să înceteze de a fi gazoasă. Astfel se pot în adevăr construi teoretic gaze de densități mai mari decât a platinei terestre. Curios ni se pare în toată afacerea că oamenii de știință ar fi fost dispuși să refuze ipoteza gazului mai dens decât platina dacă nu s'ar fi putut construi un model imaginar prin care se demonstrează logic și concret că un astfel de gaz e posibil. Și totuși ce ușor s'ar putea întâmpla ca experiența cosmică să rezerve științei

1) A. S. Eddington, *Sterne und Atome*, Berlin Verlag Springer 1928, pag. 33, etc..

surpriza unor fapte paradoxale inexplicabile prin construcții logice-concrete. În astfel de cazuri omului de știință nu i-ar rămânea decât hotărîrea supremă de a accepta construcții antilogice și anticoncrete. Cu aceasta formula dogmatică, oricât de nedorită, și-ar face intrarea și înștiință.

Vom vedea în alt capitol că s'a și făcut un pas serios în direcția aceasta fără ca oamenii de știință să-și fi dat seama de importanța faptei lor. Posibilitatea unor teze dogmatice în legătură cu experiența nu e exclusă. Desigur dogmaticul nu poate să fie nici verificat nici denunțat *direct* din partea experienței, fiindcă o formulă dogmatică va depăși totdeauna experiența. Dar *indirect* experiența ar putea să servească drept temei pentru construcții arhetipice de natură dogmatică.

Admițând organizarea și întregirea experienței prin metode de ale intelectului enstatic, nu vedem de ce n'am admite pentru cazul când acestea nu izbutesc, metodele intelectului ecstatic. Căci deși experiența e în mare parte organizabilă în chip firesc într'un cadru logic și în forme imaginare-concrete, bănuim în ea rodnice indicații spre ceva ce e dincolo de acest cadru.

REALISM, FICTIONALISM, DOGMATISM

Nu ne îndoim că dogmatismul va lua cândva proporții de curent spiritual. Deocamdată fi-rește că nu putem avea decât bănuieli și vaga presimțire că cel puțin în unele cazuri se impune formularea intelectual-ecstatică a transcendentului, sau a fenomenelor arhetipice din marginea experienței. Când și unde trebuie să intre în joc formula dogmatică, și mai ales în ce măsură și cât de mult se poate extinde dogmatizarea, sunt întrebări cari deocamdată nu ne preocupă. Ne găsim în domeniul „tipurilor de formulare” prin care omul a crezut și crede că cunoaște realitatea. Indiferent dacă aceste tipuri reprezintă sau nu o cunoaștere în sens absolut. Sarcina unei integrale teorii a cunoașterii ar trebui să fie între altele și aceea de a arăta întrucât tipurile de cunoaștere au sau nu vre-o legătură cu realul. Dar cum teoria cunoașterii nu se poate dispensa de metodică, ea însăși va fi silită să se hotărască pentru anume tipuri din cele pe cari le studiem. Căci în domeniul teoriei cunoașterii, tipurile studiate sunt tot așa de mult aplicabile ca și în metafizică. Din acest cerc vițios nu este eșire. Pe urmă chestiunea mai are și o altă latură. În sine metodele intelectului enstatic și cele ale intelectului ecstatic nu prezintă nici o garanție că ne duc în miezul realității. Nici că ne duc, nici că nu ne duc. Întrebuințarea lor depinde deci în cele din urmă în mai multe sensuri de o *hotărîre interioară a gânditorului*. De o hotărîre, de o simplă afirmare, de un act de curaj. Indemnul nostru se îndreaptă în ultima linie spre acest act de curaj. Gândirea omenească are la îndemână încă un tip de cunoaștere. Un tip de cunoaștere care de cel puțin o mie de ani e disponibil și eșit din uz. E tipul dogmatic.

Metoda dogmatică n'a pășit niciodată cu pretenții exagerate. Între metodele metafizice se pare că numai ea nu e exclusivistă. Într'o anume măsură ea implică chiar metodele intelectului enstatic. Există o singură tendință în filozofie cu care dogmaticul n'ar admite nici un acord: intuiționismul radical sau pozitivismul pur. Dar tocmai intuiționismul radical și pozitivismul pur sunt din punct de vedere structural irealizabile. Înțelegem prin intuiționism și pozitivism pur curente după cari singura cunoaștere adevărată e cea intuitivă. Una din consecințele de neînălțurat ale tezei lor fundamentale ar fi că intelectul operând cu noțiuni nu face decât să falsifice cunoașterea. Intuiționismul, potrivit intelectului în genere, se ridică și împotriva formulării cunoașterii sau pretinselor cunoașteri. Teza intuiționistă rămâne însă nerealizabilă. De fapt intuiționismul ridicându-se cu o întregă oaste de metafore împotriva categorialului și a noțiunilor, nu întârzie să se baricadeze tot după categorii și concepte, după altele natural decât acelea pe cari vrea să le elimine. Să se observe cum Bergson în războiul declarat cunoașterii conceptuale nu e în stare să evite categorialul. El înlocuiește numai categorii prin categorii punând un accent pe categoriile preferate dar evident tot categorii (în genere el substituie discontinuitatea prin continuitate). Cam tot așa de puțin realizabilă e și teza pur pozitivistă (a unui Mach sau Avenarius) cari declară senzația imediată drept criteriu ultim al cunoașterii. Pozitivismul pur, ca și intuiționismul, a fost silit și

el în cruciada pornită în contra categoriilor (substanță, cauzalitate, etc.) să recurgă la noi categorii (funcționalism, constante, elemente, etc.). Atât intuiționismul, cât și pozitivismul pur, consecvent dezvoltate ar sfârși în haos. În realitate ele n'au făcut decât să decimeze categoriile și conceptele, dar nu s'au putut dispensa de ele. Intuiționismul în forma în care s'a realizat de fapt e mai mult un intelectualism polarizat decât un antiintelectualism. Antiintelectualismul intuiționist e o simplă poveste.

Dogmatismul așa cum l-am caracterizat noi utilizează categorii și concepte într'un mod special, adică în forma antinomiei transfigurate. E și dogmatismul un gen de intelectualism care s'ar putea numi „*intelectualism ecstater*”. S'ar putea să-i vină acestui intelectualism neajunsuri serioase din partea intuiționismului? Am văzut că nu. Căci intuiționismul însuși nu e atât de antiintelectualist cum se pretinde.

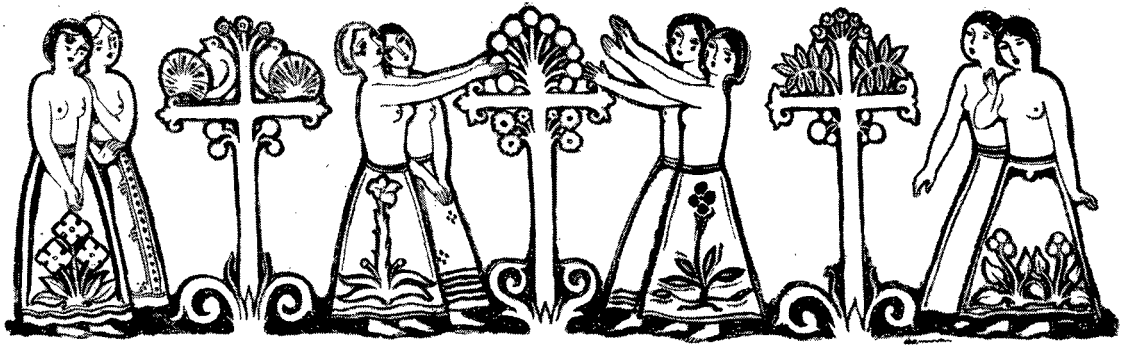
Eventualele neînțelegeri între intuiționism și dogmatism s'ar reduce, dacă privim lucrurile mai de aproape, la vechea dispută în jurul valorii conceptelor. În teoria conceptelor își stau de sute de ani față în față două afirmațiuni : cea realistă și cea ficționalistă. Realismul în toate formele sale găsește principial că noțiunea are un echivalent real. Ficționalismul, apărut de câteva ori în istorie sub diverse nume, pretinde că noțiunea e numai o realitate psihologică, utilă în orientarea spiritului omenesc în lumea dată prin simțuri. Dogmatismul, cum îl înțelegem, nu depinde în ce privește aplicarea sa metodică de o rezolvire în prealabil a acestei probleme de teorie a cunoașterii, adică de soluționarea problemei valorii noțiunilor. Așa cum de altfel aplicarea nici unei metode nu depinde de aceasta. Dogmatismul rămâne dogmatism fie că noțiunile cu care operează sunt potrivite tezei raționaliste echivalentele unor realități, fie că acestea sunt numai ficțiuni utile orientării omului în lumea dată. O formulă dogmatică nu poate avea un mai intens raport cu realul decât au noțiunile cu ajutorul cărora e formulată. Dacă noțiunile sunt în genere numai ficțiuni, atunci nici dogma nu e decât tot o ficțiune. Se concepe un singur caz când dogmaticul, nu trebuie, dar ar putea avea mai multă corespondență cu realul decât formulele obținute prin metode de ale intelectului enstatic. Cazul ar fi condiționat de următoarele :

1. — Noțiunile să exprime în adevăr esențe reale.
2. — Logicul în sine, adică legile sale, să fie un ce nereal, fictiv.

În cazul acesta dogmaticul ar exprima realul mai adecuat decât intelectul enstatic ; din două motive : întâiu fiindcă noțiunile pe cari le întrebuințează dogma sunt conform supoziției echivalentele unor realități, și al doilea fiindcă raportul formulat de dogmă între aceste noțiuni e de dincolo de logic, adică de dincolo de logicul care e presupus ca fictiv sau fără aderențe cu realul. Astfel raportul antilogic-metalogic între concepte ar avea mai multe șanse să corespundă realului, decât orice formulă a intelectului enstatic. Încă odată însă, dogmatismul nu e condiționat de o astfel de teorie a cunoașterii. Dogmaticul se închipuie foarte bine și pe un plan de pure ficțiuni. În cazul acesta formula dogmatică ca și orice altă formulă de cunoaștere, n'ar mai reprezenta propriu zis cunoașterea unei realități, ci ar fi simplu numai expresia unor orientări subiective ale spiritului omenesc în lumea dată și în lumea visată dincolo de cea dată.

Cu aceasta încheiem analiza dogmei. În credința că am izbutit cel puțin în parte să-i conturăm fizionomia, să-i scoatem în relief încheeturile și funcțiunile interioare, precum și să o situăm între celelalte tipuri de cunoaștere, ne îndreptăm atenția spre perspectivele ce se deschid noului dogmatism.

N E L I N I Ș T I

DE

GHERGHINESCU-VANIA

Mă ridic cercetător spre cer
Să mă uit și dincolo de zare ;
Unde e Stăpânul bun și mare
Inimii să-L pun pe veci străjer? ...

Uneori îmi pare că-L aud,
Vara, prin livada adormită...
Vânt de înflorire risipită,
Sau desfacere de mugur crud:...

Doamne — sufletu-mi de Tine-i plin,
Cum e o dumbravă de răcoare,
Cum îi plină de parfum o floare,
Ori un bob de strugure — cu vin.

Dar cum nu Te pot nicidecum vedea,
Eu Te caut — și Te-aș vrea din mine
Intrupat aievea pe coline
Să-Ți încredințez comoara mea.

S U F E R I N Ț A

DE

EMIL GIURGIUCA

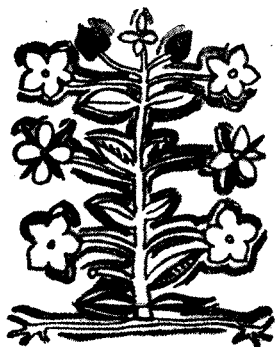
Vestit cu râuri de 'ncărcat azur
Isus venea pe valuri de câmpie.
Foșnind de secoli zarea sângerie
Iși revărsase apele 'mprejur.

Supt ca un ram și obosit de cale
Cu chipul pal ca luna când se stinge,
Doar florile-i ating tălpile goale
Și florile se fac de sânge.

Din față-i cade flacăre de soare
Pe haina sfâșiată pe picioare...
Acuma și toiagu-i luminează
De pare ca un pai de rază.

El intră dar cetatea nu-l aude,
Il văd doar prunci, cu ochi mirați de teamă.
Și pe fântâna sufletelor crude
Rămâne chipul lui ca pe-o năframă.

...Și-ardea 'n ferestre chipul lui durut
Dar porțile-i stau mute sub zăvoare
Și-atât de slab trecea că s'a părut
Că drumul alb îi curge sub picioare.

N U D A U T U R C I I

DE

AL. O. TEODOREANU

Această veche și grea de sens locuție, a încolțit desigur, în cap moldovenesc.

Strategicește privilegiată, prin depărtarea ei de Dunăre, pașnica Moldovă a fost, prin veacuri, mai ferită de cumplitele urgii turcești. Pe când bietul Valah se trezea în puterea nopții, deasupra capului cu iataganele bașbuzucilor și ienicerilor Sublimei Porți, ieșiți ca din pământ, să-l ciopârțească pe negândite, Moldovanul avea tot timpul să prindă veste. De asta poate, ceace deosebește mai mult locuitorii acestor ținuturi surori, a rămas, până astăzi, tensiunea arterială.

Dacă, în acest veac eminentemente sportiv, ne e îngăduită o comparație din domeniul automobilistic, am putea spune că Românul de dincolo de Milcov pornește în viață în viteza a patra, pe când cel de dincoace, uită frânele pe toate roțile.

Te scobori în Gara de Nord. Nu ai impresia că s'a întâmplat o catastrofă și că tot furnicarul acela de oameni fuge, vociferând, dela locul dezastrului? Hamalii se ghiontesc, drăcuesc, aleargă se 'ntrec, ca'ntr'o adevărată cursă de hamali. Unde te'ntorci, în forfoteala aceia nebună! n'auzi decât :

- Ce stai, mă, ce stai, ai adormit?
- Mișcă mă, fire-ai al dracului, că trec prin tine!
- Ia-o trap, mă, că te fac piftie!

Descinzi în Gara Iași: cenușiu, calm, vid. Iți dai deodată seama că filmul se desfășoară aici, *au ralenti*. Asemeni apei din Marea Moartă, aerul la Iași e mai dens și opune omului o rezistență care-l silește să-și târâie picioarele cu încetineală, așa cum se învață în armată pasul de defilare *descompus*. Pe peron, piramide de bagaje aliniate zac. Lângă fiecare, hamalul (santinela), se scarpină'n cap, fluerând a pabugă. Unul, mai nervos, încearcă un timid îndemn :

— Haideți, oameni buni, că așteaptă boerii în trăsură!

Toți îl privesc impasibili. Altul, care și-a lipit țigara, răspunde scârbit :

— Stai, bre, că nu dau Turcii!

Și nu e manifestare de viață (dacă asta-i viață), în această a doua capitală (dacă asta-i capitală), care să desmintă prin ceva universalitatea acestei înțelepte devise. Conducătorii de tramvaie și alte vehicule, chelnerii, elevii, profesorii, magistrații, inginerii, advocații, preoții și liber-cuge-tătorii, toți, toți, știu bine și de totdeauna, că nu dau Turcii. Când pornești agale (hii!), dela gară, înghesuit, ca vai de lume, într'o neverosimilă trăsură individuală (hiii!), c'un birjar indecis, încercând moale să pue în mișcare prin persuasiune un animal somnambul (hii, gloabă), când treci ca'n urma unui invisibil car mortuar pe străzi pustii, pe care se ruinează edificii leproase, când vezi pestilențialele mormane de gunoaie acolo unde le-ai lăsat la plecare, iți dai organic seamă că, în adevăr, pe-aici nu dau Turcii. Dar prin prăvălii?

Iți trebuie, de pildă, o cravată albă pentru balul din acea seară. Intri într'o prăvălie de pe strada Lăpușneanu, sau Ștefan-cel-Mare. Vânzătorii cască, moțâind în picioare. Intrebi :

— Domnișoară, aveți cravate de frac?

- Poftiiim?
- Cravate, domnișoară.
- Cravateee?
- Cravate!
- Sigur că avem cravate!
- Dați-mi vă rog o cravată de frac.
- De frac?
- De frac!
- Și cum să fie, vă rog?
- O cravată de frac, domnișoară, dumneata nu știi cum e o cravată de frac?

Domnișoara pare profund vexată :

- Cum să nu știu cum e o cravată de frac? De cincisprezece ani vând cravate de frac!
- Mulți înainte, domnișoară!
- Merți!
- Dați-mi și mie o cravată de frac.
- Bine, dar noi avem de toate culorile.
- Albă, domnișoară, papillon, domnișoară, papillon alb.

Domnișoara pare foarte plictisită :

- Și vă trebuie chiar azi?
- Desigur domnișoară!
- Atunci o să fie cam greu!
- Mă rog, domnișoară, aveți sau n'aveți cravate de frac?

Domnișoara discută în șoaptă, dar foarte aprins, c'un băiat de prăvălie :

- Se poate să n'avem? Dar nu știu unde le-o pus! Cercați dumneavoastră mâni.
- Și ochii visători ai domnișoarei, au aerul să spue : parcă ce, dau Turcii?

Acolo însă unde contrastul respectivului „specific” regional al celor două capitale apare mai evident, e desigur la telefon. Nu vreau să spun prin asta că exigențele enervante ale măgarilor de abonați, nu s'ar lovi de o egală rea voință, din partea personalului ambelor centrale. Da, pe când domnișoara din Centrala-București e mai agresiv grăbită, colega din Centrala-Iași e mai aristocratic nepăsătoare. La București ai impresia că o turburi dintr'o îmbrățișare amoroasă, pe când la Iași dintr'o lectură sentimentală. La București, pui receptorul la ureche și auzi deodată, fulgerător :

— Numărul!

Domnia-ta, ai vrea să spui : 28/25. Dar n'ai apucat să termini pronunțarea precipitată a lui opt și domnișoara ți-a și dat un număr *greșit* (dau Turcii!). La Iași e cu totul altfel. Treaba merge în schimb și mai încet (nu dau Turcii!).

Se știe că la epoca în care aparatul telefonic a început să se răspândească, România, în stare de adevărată revoluție, a fost printre primele țări care l-au instalat până și în comunele rurale. De-atunci, aparatele au suferit modificări serioase, pretutindeni introduse.

Iașul însă, tradiționalist, deci conservator, nu le-a mai schimbat, ceea ce-i dă, față de tot restul lumii, un „cachet” cu totul aparte. Diferența între aparatul automat, de-o pildă, și străbunul său dela Iași, e atât de mare ca între tunul cu tragere repede și-o catapultă. O municipalitate mai puțin șovină ar putea atrage capitalul străin, supunând unui examen de specialiști, de preferință Englezi, aceste stranii aparate prin care, pentru prima oară, omul a izbutit să se înțeleagă dela distanță cu semenul său. Nu mai rămâne îndoială că ele ar fi cumpărate pe sume fabuloase, pentru o eventuală expoziție internațională, sau chiar pentru *British Museum*. Raritatea, sau, mai bine zis, unicitatea lor pe glob, ne obligă să le descriem.

Prin aparat telefonic, la Iași se înțelege o cutie mare, aproape cât una de scrisori, dar de lemn gălbui și prevăzută cu manivelă. Dacă procedezi ca la aparatele premergătoare automatelor, adică punând pur și simplu receptorul la ureche, nu se întâmplă nimic. Trebuie să suni! Acesta e rostul manivelei și nu cum ar crede un profan, pus pentru întâia oară în fața unui asemenea aparat, că învârtind va provoca un cântec de caterincă, sau că va obține bomboane gratuit, deschizătură pentru monede de doi lei neexistând și primele învârtituri de manivelă neavând alt efect, decât o zornăitură de mecanism hodorogit, în interiorul cutiei de lemn.

La Iași, pentru a telefona, îți trebuie timp și răbdare. De aceea pentru firile nervoase, exercițiul e salutar, dat fiind că încercarea răbdării omenești formează caracterul.

În concepția Centralei telefonice-Iași, telefonul nu este un mijloc de comunicație rapidă între doi înși. Aceasta e o prejudecată vulgară și aparține mai mult misișilor, speță pernicioasă, care trebuie combătută prin toate mijloacele. Telefonul la Iași, ca și lumina, ca și apa și ca tot ce există în această patriarhală cetate de Scaun (în afară de intelectuali), e un lux. Vraii, de pildă, să inviți un prieten la masă. Comunici intenția domniei-tale servitorului, cu cel puțin o zi înainte și poți fi aproape sigur că omul acesta care are tot interesul să evite o cursă pe jos, mai ales când sunt intemperii, va reuși în cele din urmă să transmită telefonic invitația.

Dacă ai însă pretenția extravagantă, ca printr'o singură învârtitură de manivelă să fii pus instantaneu în legătură cu o persoană din celălalt capăt al orașului, renunță! E preferabil să te transporti personal. Asta, și pentru celeritate și pentru că e mai sigur că secretul convorbirii nu va fi surprins de urechi străine. E clar deci, că ritmul lent al funcționării e în interesul abonaților.

O singură dată mi s'a întâmplat să mă încăpățânez a obține o convorbire imediată, tulburând indolența sincronică a serviciului. A doua oară nici n'ași mai putea-o face, căci, după cum se va vedea, am fost sever și definitiv sancționat de instituția ultragiată.

Sosisem în gara Iași dimineața, venind din București. Trebuia să comunic ceva urgent unui amic din Chișinău. Telegraful nu-mi putea servi în această împrejurare, deoarece, indicațiile în afacerea care ne privea deopotrivă, depindeau în totul de unele demersuri pe care amicul meu urma să le fi făcut și asupra cărora era indispensabil să mă informez în prealabil. Ș'apoi, de unde puteam eu ști dacă și undele electrice, contagiate și ele de ambianță, nu se opresc în drum, căzând ca niște păsări moarte, pe lângă stâlpi?

Sedeam cu bagajele pe scara vagonului (și eu sunt ieșan), nehotărît :

— Să continui drumul până la Chișinău, pentru o convorbire de zece minute? — Nu face!

Pe de altă parte, dacă nu reușeam să fiu pus în contact cu amicul meu chiar în acea zi, intervenția rămânea inoperantă. Cum în asemenea ocazii, Moldovanul în general și ieșeanul în special, găsește totdeauna argumente suficiente pentru soluția cea mai comodă, mi-am zis : cel mai cuminte lucru e să mă duc frumusețel acasă și să cerc să telefonez.

De la nouă dimineața și până la patru după amiază, când aveam alt tren, cu ajutorul lui Dumnezeu, care mă cunoaște și al Dirigentului poștei, pe care îl cunosc eu, poate că obțin Chișinău.

De-abea ajuns acasă însă, mi-a părut rău că n'am continuat drumul. Judecasem cu mintea Românului cea dintâiu. Mă uitam la cutia de lemn de care depindea liniștea mea, plin de negre aprehensiuni. Dar... *alea jacta est*. Cu bagajele nedesfăcute, obosit, neras, cu paltonul pe mine și pălăria pe cap, învârt manivela : zuur! zuur!

Nu răspunde!

Întreb servitoarea :

— Nu-i stricat cumva aparatul?

— Nu-i stricat! În fiecare seară sună dela poștă.

— Și de ce sună?

- Zice că-i control!

Învârt iar : nimic! Mai aștept, mai învârt, iar mai aștept, iar mai învârt.

În fine! Răspunde! Dar ce-o fi sunând atâta?

- Zuur! Zuur!

- Alo!

- Zuur! Zuuuuur! Zuuuuuur!

- Alo! Alo!

- Zuur! Zuur!

- Alo! domnișoară! Alo! duduie! Alo! duduia!

- Zuur!

A stat!

- Alo! Centrala?

- Dar ce faci cu moara?

- Dă-i foc!

- Cum? Cum?

- Cine-i acolo, domnule?

- Aici „Banca Juster”.

- Inchide domnule un moment, nu vezi că suni la noi?

- Care noi?

- Aici Parchetul.

- Scuzați, vă rog, iaca'nchid!

Așez receptorul, număr până la trei sute și iar învârt, dar încet, în răstimpuri și cu mare băgare de seamă.

- Zuur!... Zuuur!... Zur-Zur!

- Alo! Centrala?

- Da, vă rog!

- Dați-mi vă rog, Chișinăul.

- Ce să fie?

- Chi-și-nă-ul!

- Chișinăul?

- Chișinăul, domnișoară!

- Și când vă trebuie?

- Cât mai urgent!

- Nu cred să se audă acuma.

- Ia vezi domnișoară, poate că răspunde, te rog mult, caz grav.

- Încearcă mata peste o jumătate de oră.

Un venetic s'ar fi supărat, de sigur, dar eu sunt deprins. În fond a fost drăguță domnișoara. Ar fi putut să-mi spue să încerc peste o oră, peste două, peste trei. Ar fi putut chiar să pretexteze că firul e deranjat și că nu se poate vorbi de loc.

Dar, jumătate de oră! Ce-i o jumătate de oră? Nici nu știi când trece. Iată, a trecut.

- Alo! tot eu sunt domnișoară, pentru Chișinău.

- Chișinău?

- Da, mi-ați spus să încerc peste o jumătate de oră.

- Eu nu v'am spus nimic.

- Poate colega dumneavoastră.

- În orice caz, Chișinăul e ocupat. Cercați mai târziu.

De data asta, poate și din cauza oboselii, simt că-mi pierd puțin calmul. Pun receptorul la loc și sun .Sun mult. Mi se răspunde la fel.

— Alo! Ași vrea să știu, domnișoară, dacă mai târziu înseamnă tot astăzi, căci, dacă nu, iau trenul.

Domnișoara nu pare să fi gustat această deplasată (recunosc!), ironie, căci îmi răspunde tăios :

— Cercați peste o oră.

O bae caldă, un duș rece, un ceai fierbinte și-o țigară bună, m'au calmat deplin. Dacă începeam prin asta, poate n'o mai supăram pe domnișoara. Mai am cinci minute...

Arunc o privire pe geamul aburit : plouă subțire, ploae de toamnă târzie. Soba s'a încins, răspândind o căldură plăcută.

Ormuz, Angora-ul meu de fum, s'a sburlit deodată ca un arici de matasă. Acum se întinde și cască gura mare, parodiind un tigrul, privit cu binoclul întors. Pyjamaua proaspătă miroase a lavandă, halatul și papucii țin cald. Pe stradă, trec cu pas grăbit, bieți oameni sgribiliți, sub umbrele. E bine... Așez pe-o mesuță, lângă telefon, o cutie cu țigări, toate ziarele și-mi mai torn un ceai din samovarul care în liniștea provincială a încăperii își menține tânguirea în *la minor*.

În asemenea condiții răbdarea nu mai e o virtute.

— Alo! domnișoară, e liber Chișinăul?

— Da, domnule!

— Ei, bravo! Dă-mi-l te rog!

— Dumneavoastră nu puteți vorbi cu Chișinăul.

— Cum domnișoară, de ce domnișoară?

— Ca să vorbiți cu provincia din casă particulară, trebuie să depuneți cauțiune la poștă.

— Știu, domnișoară, o mie de lei. Am depus!

— Nu vă am pe listă.

Alo! Alo!... Alo! Domnișoară!

Nimic de făcut : mi-a tăiat comunicația. Iar îmi pierd calmul : sun, sun, sun nervos, sun disperat.

— Alo! Alo!

— Ce doriți?

— Domnișoară, dă-mi te rog pe domnul diriginte.

— E plecat în oraș.

— Și când se întoarce?

— Nu mi-a spus.

— Alo?

Iar a'nchis! Domnișoară, domnișoară...

Dintr'un băiat bun și milos ca mine, ai făcut o bestie, ai făcut o brută, domnișoară! Ai nimic în mine și umbra de curtenie pe care cel din urmă dintre bărbați o datorește nepoatelor Evei, în fața cărora mă simt atât de sensibil! De ai fi Aspasia, domnișoară, de-ai fi Lais sau Theodota, fermecătoarele discipole ale înțeleptului Socrate, de-ai fi Phrynea ale cărei proporții desăvârșite au înmărmurit aidoma în eternitate, sub mângâierea inspirată a neîntrecutului Praxitele, de-ai fi Theoria ce-a scos din minți pe Sophocle sau Herpyllis cu care a păcătuit Aristotel, de-ai fi Sapho, Mesalina sau Theodora, de-ai fi Leotion la ale cărei picioare minuscule se prosterna marele Epicur sau Mimea cea atât de admirată de pretențioșii Elini, că până și frumosul Alcibiade nu s'a sfiit să se lase pictat în brațele ei, de-ai fi Thais, după a cărei poruncă țemutul Alexandru a incendiat Persepolisul sau vrăjita Archeonana, care, deși la vârstă coaptă, tot mai scotea suspine din pieptul divinului Platon, de-ai fi Beatrice, Cleopatra, Laura, de-ai fi Omphala, de-ai fi Dalila, de-ai fi ducesa d'Etampes sau Gabrielle d'Estrée, de-ai fi Madame de Montespan, de Pompadour sau Dubarry, de-ai fi Madame de Chateauroux, Madame de Fontanges sau Madame de Parabère, de-ai fi Madame Tallien sau Elvira Popescu, Madame de Ré-

camier sau Greta Garbo, Ninon de Lenclos sau Joséphine Backer, de-ai fi sublima Diane de Poitiers, după minunatul chip al căreia vestitul Goujon a zugrăvit pe Venus, dar ce spun eu? – de-ai fi însăși Venus Anadyomene în valuri zămislița din olympicele resturi ale bărbăției miticului Uranos, după scârbavnica ispravă a paricidului Cronos, și dacă o undă prielnică, ivită *ad hoc*, te-ar aduce înaintea mea, în cavitatea unei scoici marine, ți-ași scoate ochii, domnișoară! Presupunând că ești frumoasă ca zeița și goală ca ea, așa goală cum te afli, ți-ași da în mână un receptor ale căruia sârme le-ași introduce în propriile matală urechi. Și n timp ce te-ași sili să urli cât poți: Alo! Alo! c'un ac de pirogravură încălzit la alb ți-ași tatua pe tot trupul trandafiriu și desigur catifelat cuvântul Chișinău. Apoi când mi-ași da seama că intensitatea suferinței te-a insensibilizat complect, ți-ași băga acul în nodul vital și te-ași ucide, domnișoară!

Aceste imprecații sângeroase, rostite în gând și agrementate cu epitete injurioase și metafore inedite, care momentan îmi scapă, în loc să mă potolească, mi-au provocat congestie și migrenă. Am luat un pyramidon și m'am întins puțin. A mai trecut o oră.

– Alo! A venit domnul diriginte?

– Nu, n'a venit încă!

Cetesc un ziar... Mai beau un ceai... mai fumez o țigară...

– Alo! Mă rog, s'ar putea să vorbesc cu domnul diriginte?

– V'am spus că lipsește!

Am terminat ziarele. Am citit reclamele și mica publicitate și chiar articolele de fond, tot. Iar încep să mă agit. Și cine nu s'ar agita? Cred că însuși Zenon, dacă ar fi cunoscut de multe ori în viață situații similare, chiar de n'ar fi renunțat la eroica lui doctrină, i-ar fi adus desigur sensibile modificări. Sun din nou, dar moale și fără convingere:

– Alo! domnișoară, ași vrea să vorbesc cu domnul diriginte.

– Aveți pe domnul diriginte.

Să fie oare cu putință? îmi zic ca trezit dintr'un vis urît. Nu se poate! Cu siguranță că vicleana d-ră și-a găsit un comper care face pe dirigintele. Ia să vedem.

– Alo! domnul diriginte?

E chiar el! Costică! Domnul Costică Bumbescu.

Dirigintele se scuză. E o greșeală a lui: a uitat să comunice că depusesem garanția pe care, în trecut fie zis, i-o încredințasem la aperitiv și domnișoara nu avea de unde să știe. Mă asigură că voi obține Chișinăul în timp util. A și dat instrucțiuni în sensul acesta.

Vocea domnișoarei îmi pare schimbată. Poate că e alta. În orice caz e excesiv de amabilă.

– În momentul acesta Chișinăul e în convorbire cu presa, dar nu vă mai deranjați. Cum o fi liber, vă comunic eu.

– Mulțumesc, domnișoară!

– Pentru nimic!

Un simț nou, aș putea zice un instinct telefonic, îmi dădea certitudinea că de data asta nu trebuie să mai am nici o grijă. Și pentrucă în asemenea stări de spirit Românul zice că poți dormi liniștit, m'am lungit pe divanul de lângă sobă și, legănat de cântecul monoton al samovarului în întrecere cu Ormuz care, covrig la picioarele mele torcea de zor, am ațipit.

Cât voi fi stat așa nu știu. Un sunet prelungit de sonerie mă trezește brusc. Mă reped la telefon.

– Alo! Alo!

– Ce doriți?

– N'ați sunat?

– Nu, e greșeală.

Tocmai intrase servitoarea, când soneria reîncepe. Imi dau seama că nu sunase telefonul, ci la ușă.

Mă uit prin deschizătură : amicul meu!

Inercând și el zadarnic cu o zi înainte și toată dimineața să-mi telefoneze din Chișinău, a socotit mai prudent să se sue în automobil și să vie la Iași .Era înghețat.

La o sticlă de vin roș fiert cu zahăr și mirodenii mi-a explicat că printr'o neprevăzută întorsătură a împrejurărilor, afacerea noastră, ca mai toate în această binecuvântată țară, se aranjase *dela sine* și că intervenția mea n'ar mai putea decât să complice inutil lucrurile.

Pe când vorbeam, zuur! – telefonul. Să știi că-i Chișinăul, zic plictisit. Ridic receptorul :

– Cine-i acolo?

– Control!

Amicul meu urmând să plece a doua zi dimineața, am hotărît să mâncăm acasă și să ne culcăm.

Bătuse zece. Eram la cafea. Deodată, telefonul.

Scos din fire mă năpustesc la aparat :

– Cine sună?

– Aveți Chișinăul.

– Nu-mi trebuie nici un Chișinău, domnișoară, te rog nu mai suna!

A doua zi dimineața, după un tur făcut prin curte, amicul meu constată că nu poate pleca. I se defectase direcția. Se'nvârtea volanul ca ruleta la Sinaia.

Ce țară, domnule, izbucnește el indignat. Ne usucă fiscul cu impunerile pentru șosele și noi circulăm pe drumuri pe care nu le pot suporta decât elefanții, nu vehiculele.

Nu-i nimic, îl consolez eu, bine că nu s'a rupt pe drum. Uite, telefonez acum la garaj și într'o oră cel mult, ești plecat.

Mă duc la telefon : sun, sun, sun, — nu răspunde.

Iar mai sun, iar nu răspunde și tot așa un sfert de oră.

Pornim pe jos. In drum mă opresc pe la poștă să cer un instalator. Mi se comunică însă că mi s'a tăiat telefonul. Voind să aflu motivul mi s'a arătat o reclamație semnată de mai multe domnișoare telefoniste. Reproduc din partea finală :

„... și tot personalul e martor că abonatul 33/17 stă toată ziua la aparat și sună sub tot felul de pretexte, pretinzând urgență care nu mai dovedește nimeni să-l servească, aducând tulburare în serviciul ce cu onor. conduceți. De dimineață până seara abonatul 33/17 pretinde convorbiri cu centralele cele mai îndepărtate, care după ce se obține zice că nu-i trebuie și lasă receptorul. Astfel chiar eri 30 Noembrie cor. cerând Chișinăul și punându-se în legătură, după ce i s'a comunicat, abonatul 33/17 a spus domnișoarei Popovici pe un ton răstit, nu-mi trebuie Chișinăul și nu mai suna. Care asta e curată bătae de joc și dacă dumnealui care se vede nu are ce face și caută distracții cu sudoarea muncii noastre, dacă ar fi și dumnealui telefonistă măcar 8 ore din 24 cred că i-ar trece cheful de farse și înțelegând și dumnealui că...” etc. etc.

Prima furie trecută, stam și mă socoteam :

In definitiv, fără să fi avut această intenție, Centrala Iași mi-a făcut un adevărat serviciu.

Pe vremile acestea de criză, un bir mai puțin nu-i de disprețuit. Ș'apoi, parcă nu poate trăi ieșanul și fără telefon?

Vorba ceia : *nu dau Turcii!*

C R O N I C I

I D E I O A M E N I & F A P T E

M I S T I C I S M U L L U I M I S T R A L

ORICARE-AR fi situația și atitudinea omului în viață, biserica de care aparțin ai lui și el, îmbracă în ceasul nașterii lui în vremelnicie, ca și 'n acela al nașterii lui în eternitate, vestminte sărbătorești. Atâta doar, că la intrarea-i în cetatea temporală, vestmintele aceste-s albe, în vreme ce la pășirea lui inevitabilă în cetatea veșniciei, totul e cernit, și preoți, și dric, și cai, și ciocli, afară numai de sicriu. Sunt excluși dela ritualul îndoliat și oficial al acestor ceremonii, numai autoflagelații, sinuciiși și atei...

Ci Mistral, magul Provenței, și prin ea al Latinității, n'a fost, n'a putut să fie dintre aceștia. Atât venirea-i în lumea noastră, cât și plecarea lui din ea, au dat prilej de bucurii alese bisericii lui Hristos. Nu tot astfel s'au petrecut lucrurile și cu „apostolul, profetul și patriarhul dela Jasnaya-Poliana”, Leon Nicolaevici Tolstoi...

Pe cât e de imposibil ca să pătrunzi mintal rosturile Dumnezeirii, pe atât e de ușor ca să nu poți admite o simplă coincidență în faptul că „micul” Frédéric se naște tocmai la 8 Septemvrie (1830). În ziua aceea, biserița din Maillane, și împreună cu ea toată Creștinătatea, sărbătorește nașterea Maicii Domnului. În ordine provensală și latină, aceasta va să 'nsemne nașterea în eternitate a lui Vincent și a Mireillei, a lui Calendal și a Esterellei.

Și tot astfel, e greu de presupus o coincidență nedivină și în faptul că marele Mistral pleacă în lumea împăcaților cu sine cu Dumnezeu și cu toți ai săi, tocmai în ziua de 25 Martie (1914), — sărbătoarea Bunei Vestiri... O stea cu șapte raze, cerută de el însuși, — steaua polară a Neamurilor latine, — va străjui din ziua aceea ea singură la căpătâiul lui Mistral, ca teiul la căpătâiul lui Eminescu! *Que c'est beau, sur son corps enseveli, cette étoile du Mage!*, — a scris Barrès în ziua aceea, îndurerat și totuși mereu încrezător în „Vestirea cea Bună” testată de prietenul său Mistral.

Și latinii și-au plecat de curând fruntile la *Steaua Magului*, și la ea și le vor pleca mereu, până'n ziua în care *Evanghelia* lui, căci așa se traduc în limba de obârșie termenii „bună veste”, va forma *Constituția* civică și unitară a tuturor popoarelor latine laolaltă!..

Sărbătorirea a o sută de ani dela nașterea părintelui Mireillei, a luat sfârșit.

Sărbătorirea fusese însă începută și chiar patronată de biserică: o liturghie, o beatificare și *religioasă* în veșnicie, și un pelerinaj solemn la mormântul Sfântului maillanez, Frédéric Mistral. Nu în van și fără un sens precis, deci, s'a bucurat intens „marele latin”, tot timpul, de concursul nelimitat și de afecțiunea admirativă a cardinalului de Cabrières. „Cardinalul Languedoc-ului”, cum îi plăcea să se întituleze neoficial.

Se cuvine prin urmare acum, după ce s'au preamărit aproape toate aspectele geniului mistralian, să-i desprindem și ultimul aspect, acela al misticismului său religios. Căci alături de misticismul lui național, politic, literar, moral, cetățenesc și natural, se desprinde clar și hotărâtor din opera acestui înțelept, și un puternic, un fecund misticism creștin.

Nu vrem să scormonim, să pipăim clinicul, în feiul acesta, sufletul în adevăr mare al magului dela Maillane. Ar fi un sacrilegiu. Și apoi nici n'am isbuti s'ajungem la vreo concluzie precisă. Mistral a fost un credincios de-o eleganță sufletească uimitoare, încât nu simte niciodată nevoia unor confesiuni publice — fie ele oricât de sincere și de necesare — asupra ținutei și credințelor sale personal religioase. N'a făcut aceasta cântând și apoteozând iubirea, amorul profan, — cum era deci s'o facă tocmai cu credința și iubirea sa religioasă?..

Misticismul religios al lui Mistral se manifestă în chipul cel mai impersonal cu putință și cum nu se poate mai vrednic de continuat. Dealtfel impersonalismul acesta e o condiție supremă pentru realizarea desăvârșită a planului inițial, a cadrului și a nealterării eroilor operii sale. Altfel, arhitectura mărețului edificiu mistralian, ar fi suferit de lipsa armoniei unificatoare. Deaceea, prin el, prin privighetoarea aceasta a Provenței, se vor spovedi și vor cânta numai aleși, numai eroii săi, *nu el*. Și Vicențiu, și Calendal, și Mireille, și Estérelle, și Eremitul, vor fi liberi prin urmare să cânte așa cum au învățat din moși-strămoșii lor, așa cum știu și cum pot ei: sinceri, naivi, pro-

und credincioși, curați, la suflet, întotdeauna simpli superstițioși, pe jumătate păgâni în credințele și 'n datinele lor religioase, încrezători în orice fantasmă și 'n orice pustnic, tot așa de simplu și el ca și ei, preocupați — mereu aproape — de lumea de dincolo, prețuitori și ai celei de aici. Intr'un cuvânt, eroii lui Mistral, în ordine religioasă, sunt tot așa de liberi și de ei în opera lui, ca și 'n viață: oameni cu individualitate simplă, populară și nediferențiată.

„Dumnezeu e 'n Cer. E Sfântul Sfinților. Are toată puterea în mâna Sa. Ne ține pe pământ cât vrea și ne ia la el când vrea. Ca pe Mireille.

..., „Et le grand mot que l'homme oublie
Le voici: la Mort c'est la Vie!
Et les simples, les bons, les doux, les rachetés
Aux pieds de Dieu auront un siège!
Au ciel montera leur cortège,
Ils quitteront, blancs comme neige
Un monde où les saints sont constamment lapidés!..

„filosofează” în candoarea lui Vincent. Iar Calendal adaugă:

..., „L'inexorable Mort ne casse
Que les âmes noires et basses.
Pour les simples de coeur et de vertu épris
Me répondit mon Estérelle
La mort est la Vie éternelle;
C'est une main qui défourelle
Du fourreau étouffant le radieux esprit...

Pentru aceasta:

..., „Dieu est adoré dans son temple...”
Și Vincent și Calendal sunt mistici, fără a fi — căci n'au de unde — „creștini luminați”. Pentru ei, iubirea omenească și Dumnezeu se împletesc naiv întreolaltă:

..., „O merveilles, joies de l'âme,
C'est vous le Paradis! O, flamme
Où l'amour purifie et prend emiragement!
Sainte et pénétrante harmonie
De deux en un”...

..., „Les deux âmes ensemble à l'infini de Dieu
Voient déjà inséparables...
Au sein de la vie perdurable,
L'adulateur et l'adorable
Se sont communiqué tout ce qu'ils ont de mieux!..”

Cam așa gândesc eroii lui Mistral despre Dumnezeu, pe care-L iau întotdeauna martor al fidelității dragostelor lor pastorale, și cu care au atingere numai atunci când își aduc aminte de moarte. Asta e aproape toată armura lor teologică.

Mult mai amplu se desvăluiesc ei atunci când e vorba de Mântuitorul Hristos, Fecioara Maria și toți sfinții — acești mijlocitori (aici sunt perfect teologi creștini!) între ei, oamenii, și Dumnezeu. Pe aceștia îi iubesc intens.

..., „Voyez! ce chemin exécrationnel
Il gravit seul! sa croix l'accable...
Véronique, où es-tu pour essuyer son front!
Et toi, brave homme de Cyrène,
Pour le relever s'il se traîne,
Et toi, plaintive Madeleine,
Les cheveux écroulés, tous où êtes-vous donc!...

„Plus que voyant, sous leur fenêtre,
Un chien lapidé par son maître!..
Vile race de juifs, qui mords avec fureur
La main qui te nourrit, et lèche
La main qui t'éreinte! Revêche
Au grand miracle de la Crèche
En toi (tu l'as voulu) habitera l'horreur...”

Am extras aceste câteva strofe — absolut insuficiente pentru desprinderea integrală a caracterului mistic mistraliene religioase — din cartea recent apărută: „Dans l'Univers de Mistral” (ed. N. R. F.) a d-lui Marcel Coulon. Tot din ea să extragem și constatarea următoare: „Mirëio este plină de un creștinism popular. Opera lui Lamartine n'ar accepta din acest creștinism nici-o picătură, deoarece concepția lui religioasă e antipopulară prin definiție. Acest miracol împrejurul căruia pivotează drama lui Vincent nu-i nicidecum din miracolele acelea dogmatice, desincarnate, specioase cu divinitatea și nu cu credincioșii. cum aflăm în Lamartine. Acesta lirizează religiozitatea lui Bossuet, a lui Fénelon, a lui Louis Racine. Mistral confiază Muzelor religiozitatea tatălui său, a mamei sale, a muncitorilor și a muncitoarelor de pământ, în mijlocul cărora s'a născut și a fost crescut; e religiozitatea acelor „paste e gent di mas...”

Catolicismul savant al celor arătați mai sus, la Mistral e cum nu se poate mai popular, mai simplu, mai așa cum este: și 'n Provența, și 'n Flandra și 'n Spania și cred că și 'n Italia... E un Creștinism mai vesel, ca să întrebuițăm sensul exact al termenului „catolic”. Și nu catolic în sensul oficial — acesta-i limitat, — ci catolic în sensul celălalt: larg, popular, neoficial și impregnat de păgânism. Acelaș lucru, se petrece în bună parte și cu creștinismul de nuanță ortodoxă. Numai că nouă nu ni s'a născut încă un Mistral! În lumea dela sate, lume de agricultori, *catolicismul* mistralian și „ortodoxismul” românesc aproape că se confundă: și într'o parte și în alta întâlnim acelaș amestec iscusit și nu lipsit de fantezie ori farmec, *între Olimpul păgân și Noul Testament*. Poezie și superstiție, creștinism și păgânism, mitologie și folklor, — iată însușirile reale ale vieții religioase creștine din sânul oricărui popor latin, cu reflexe *aidoma* în opera lui Mistral. Nu ne îngăduie spațiul ca să cităm aci descrierea întâlnirii dintre Taven, prietenul îndrăgostiților și Eremit. S'ar putea vedea astfel abundența superstițiilor religioase din basmele noastre populare.

Preoți în poemele lui Mistral nu există. Unul singur doar în cântul al XII-lea din Mireille. Și acesta nu

spune nici un cuvânt. Apare în ceasul înmormântării Mireillei, dându-i la biserică supremă binecuvântare. „A cette minute fatale, il ne s'entendait sur les dalles que l'oremus du prêtre...” Sunt episoade în „Calendal” în cari mistica mistraliană — universală și eternă — se înalță vultuște în regiunile lui Faust. Un exemplu :

...,L'esprit! L'esprit! Libre des ailles,
Dans l'harmonie universelle
Glorieux il prend place, et de la vérité
Voit resplendir la force interne
Dans le principe qui gouverne
Il se baigne et nage, il discerne
Le mystère, il étireint la divine beauté...”

Ne oprim aici. Exemplele pot fi multiplicat. O desprindere amănunțită a misticismului religios al lui Mistral, înseamnă un volum întreg. Nu țintim aceasta. Vrem numai să arătăm, că misterul lui Mistral, quintesența geniului său covârșitor, stă în uimitoarea lui putere de receptivitate, de sinteză și de orfeism a credințelor și datinelor aflate la „oamenii de rând” ai neamului său. Sufletul poporului, sufletul Provenței așa cum este el, se topește, se cristalizează întreg în Mistral, ca în urmă să fie redat aceluiaș popor — nealterat și fecund — în cântec și 'n poezie dumnezească.

Un lucru asemănător aceluia al lui Mistral pentru Franța a încercat și Tolstoi pentru „pravoslavnicul și misticul colos de suflet dela Nord”. Dar n'a reușit decât să-și rătăcească semenii dela căile drepte ale credinței creștine ortodoxe, să le altereze total judecata

și aspirațiile, bolșvizându-și astfel scumpii săi mușicil.. Și a mai reușit ceva : să se excomunică pe sine însuși din rândurile celor cu adevărat drept credincioșil..

Tocmai într'o atitudine și înțelepciune protivnică în întregime lui Tolstoi, stă miracolul mistralian. Viața provenșală, franceză, latină și popular catolică, și-au aflat în el cea mai desăvârșită articulare a vremurilor din urmă. El nu și-a călăuzit semenii pe drumurile spinoase ale Catolicismului savant ; ale credinții și formelor ei așa cum ar trebui să fie, nu cum sunt ; nu i-a rătăcit și nici nu le-a pus în față, ca Tolstoi, fericirea divină” care-i așteaptă în Impărăția lui Dumnezeu, pe care vor reuși s'o înfăptuiască aici — pe pământ — numai dacă îl vor asculta pe el... Nu. Mistral a țintit mult mai puțin prin opera și prin viața lui. Am putea spune că n'a țintit nimic — nici chiar din punct de vedere religios — în afară de *Uniu-nea Neamurilor Latine*. Iar drumul spre ea duce prin Provența. Deaceea, el n'a făcut altceva decât să meargă pe el în conformitate desăvârșită cu principiul : „*Ale Tale dintru ale Tale, scumpa mea Provență!*...”

Din această cauză, ce abis între Provenșalii lui Mistral și cetățenii raiului tolstoian!..

Din raiul lui, Mistral întinde mereu ramura de măslin popoarelor latine de pretutindenii și duce la buzele tuturor mistica lui „*Coupo santo*” îmbiindu-ne să-i bem tot conținutul...

Misticismul lui religios se întegrează dela sine în acest suprem ideal!..

PARASCHIV ANGELESCU

C R O N I C A L I T E R A R A

DRUMUL SPRE STELE DE ADRIAN MANIU

COLO unde încetează materia și unde își dau întâlnire aprioricul, simbolul, ideea și sensul teologal, acolo sunt sferile unei geometrii ideale, care alunecă pe elipse imuabile și eterne. Și acolo, oglindindu-se în sine, ființează Poezia. Dematerializată și aeriană. Lângă mister. Și lângă muzică. Pură ca o Idee ; concretă ca o floare. Intinzând pe aripi mătăsoase puncte către *sofia*, versul sau proza care vehiculează poema, este sumum de perfecție realizat de om. *Drum spre stele*. Desigur. Și spre Dumnezeu. Poate că niciodată un volum de lirică n'a fost mai sugestiv încoronat cu un titlu. Parafrazând o fericită expresie a d-lui Nichifor Crainic, l-am numi o ascenziune către constelațiile cari rotesc deasupra, în jurul zenitului spiritual, și o situare dedesupt, pe cealaltă față a cosmosului uman, în preajma nadirului etnic. În regiunea albastrului înalt, în spre care și-au ridicat privirile, muritorii

au plasat raiul eliberărilor de lutul greu al pământului. Într'acolo, spre deliciul unor bucurii celeste, năzuește să opereze un pelerinaj actualul volum al d-lui Adrian Maniu.

*

Ieșit recent din faza istorismului, cu corolarul direct al retoriceii, versul românesc a cunoscut până acum puține etape de independentă eminență. Eminescu a fost cel dintâiu care folosind materialul primar a desghiocat numai metalul și a lepădat zgura. Transfigurând istoricul și folklorul a obținut esența vrăjită a stilului ușure, încărcat cu înțeles de multiplă rezonanță. Pe calea deschisă generos îi urmează de atunci posteritatea unsă cu mirul poetic. După o perioadă de peregrinări, d-l A. M. este unul din ucenicii culegători de învățătură artistică, pe urmele strălucitului luceafăr.

Temperament prin excelență legat de legendă, vis și gând. Poezia sa are euritmia marilor undiri peste abise și panica scufundărilor fulgurante în adâncuri. O citești cu opriri cari sunt tot atâtea chemări la meditație. Versul nu-i o vâslă. Ci o stavilă, un indicator ce te țintuește ca să măsoari nemărginirea „Cuvintele noastre sunt copaci pe drum; oprește-te în răcoarea înțelesului umbrit”. (*Salomeia*).

*

Universul d-lui A. M. e dezolant ca un peisaj lunar. Iritabilitatea sa excesivă populează pământul cu fantasmе. Un tablou halucinant de vedenii, cari apar un moment în virtutea unei magii. Arătări, umbră, și penumbră, noapte, vraje, moarte, elgie, povești tănuite, sunt titluri. Dar și elemente cari rezumă o atmosferă. Tristeți și neliniști metafizice frământă un suflet chinuit care în sacra posesiune a divinului, a unei investiri pythice, descifrează crâmpее din dialogul, din comunicarea supraterestră în care l-a așezat inspirația. Și tensiunea generează o romanță uscată.

Intre piesele prezentate figurează câteva zidite pe vraje. Descântecul, magia, apar frecvent.

Când nu ocupă o întreagă inspirație, sclipește cel puțin în lama unui vers.

Scârțae cocorii, în neguri întinse
Zboară ursitorii — pe mături aprinse.
(Vraje)

Deodat' apasă înopțarea mai greoaie
Că strigoii se trezesc urnind pământul.
(In umbră)

Zumzind zboară cap de mort din mătrăgună.
In pridvorul ăsta (care nu mai e) sta zâna,
Sau un vrăjitor, că din adâncuri sună
Glas răsând, când plânge 'ncet fântâna.

Climat de Erlikönig, presimțiri funeste de Lenore — minus poza romantică — te predispu la fior. Un plan de sensibilitate construit pe date suprareale. Ecouri pe cari le receptează din necunoscut și nepătruns, doar antenele excepționale.

Ispitit de stolul nălucirilor, de două ori se apropie de măgurile Bărăganului în care dorm regii sciți. In gherganele bombate neamul pribeag și-a închis Domnul și i-a pus pe gura mormântului, lacătul descântecului.

Pe culcuș de tăciuni, vrăjitori au vărsat sânge în descântec
(Măgura cea mare).

Ca să i se îplinească una din rugi („Muncește 'ntreagă suferința mea”), calcă în preajma cimitirelor și minelor, unde stăpânește o apăsare lugubră — ca în *Strigoii* lui Eminescu. Cântă trăgicul sfărâmării de credințe (tot ca Eminescu în *Melancolie*). Căutarea singurătăților din natură, selectarea peisajului sumbru, tristețile nehotărnicite, îndoelile, toate par'că izvorăsc din spulberarea credinței, pe care o cere în prima bucată, *Rugăciune*.

Inflorește Doamne — sufletul meu,
Cum înfloresc salcâmii și mălinii.
Inapoiază-mi credința mea,
Cum întorci zborul pasărilor călătoare.

In *Cântec de jale*:

Cântecul tău am vrut să-l cânt
Din tot ce este sfânt în mine,
Inșă în mine nici eu nu mai sânt.

Fond psihic care-l învecinează de cel mai trist dintre poeții noștri. Și poate, mai apropiat, prin *Blestem*, de *Glossă* și *Rugăciunea unui Dac*. In patru strofe cu ascuțit otrăvit de pumnal, crispeză rictusul celei mai torturate măști:

De toate credințele, necrezător să ți se urască,
Să nu-ți placă arșița, ploaia, gerul,
Inainte de dorință, fără trudă, toate să ți se îplinească
Și să nu-ți pese cum e floarea și cerul.

Intr'o altă lume sau într'un sfârșit nădejde neavând
Să mori când e prea târziu, și să nu mai putrezești.

Nervii întinși țipă acut cuvântul greu în care se
împletește blestemul popular cu desamăgirea intelectuală.

*

Credințele superstițiale, mitologia străveche îi furnizează nu subiectele însăși. Numai punctele schemei, dedesuptul vag și misterios, temele de plecare pentru abordarea în perspectiva de reflexiune.

Au fost aruncate coji de ou în râu
Să vestească blajinilor, subt pământ Invierea.
(Lumină vie)

Credința slujește ca o majusculă înflorită pusă în capătul unui rând care duce departe peste peisajul primăverii și dincolo de sunetul clopotului de Paști, în versurile ultime contractate dureros:

Și numai împăratul îngropat de copii
Se odihnește lângă blajini pentru veșnicii.

Incă din cărțile anterioare, rod propriu sau al colaborării, se conturau unghiurile unei personalități, mai deplină acum. In teatru, în basme populare stilizate, în poeme, derivația se efectuează din domeniul mitului. In cele aproximativ opt volume, dela *Fata din dafin* pânăla *Jupânul care făcea aur*, intuiția poetului preferă ficțiunile folklorice. Și de data aceasta, când cultivă noi răzoare de poezie, d-l A. M. păstrează linia de odinioară. Inșă rădăcinile meșteșugului său filtrează așa de fin! Ca în laboratorul vegetal fuziunea corpurilor prime s'a produs indisolubil. Cine ar fi atât de dibaciu ca să desfacă în *Mănăstirea din adânc* ce aparține circulației folklorice de ce este exclusiv al poetului? Și tot așa în: *Șerpoaica*, *Cântecul întâiului Domnitor*, *Inmormântarea fectorului de Domn*. Tonalitatea ultimei este similară *Morții lui Fulger*. Toate se înrudesesc cu basmul eroic, dramatic și tânguios ca un

cântec trist. Prin similitudinea de suflet conținut, de vibrații ale oculului, ale existenței de dincolo, toate ne duc către Eminescu. Nu ne gândim nici o clipă la împrumuturi. Precizăm doar o situație a locurilor genetice. Aceiași virtute de înaltă frecvență și capacitate de înțelegere în ceace este intim autohton, i-a călăuzit la găsirea comorii și la transpunerea ei literară. Nu întâlnești nici cută de zâmbet, dar nici de plâns. Poetul e întunecat și grav ca un Făt-Frumos plecat pe drum lung. În scoica urechilor lui se adună șoapte numai pentru el rostite și numai de el auzite. Ecourile de basm și legendă, în care se luptă și mor înainte de vreme viteze vlăstare împărătești, le-a răsturnat în material verbal dur, nezițuit de cadență aritmetică și de rimă soporiferă. În sunetul versului alb ai totuși adesea părerea că ai dat peste un glas de poveste cunoscută.

Sunt sute și sute de ani, de atunci.
 În țara umbrită de codri sălbatici,
 Pe ostrovul lacului verde și rece,
 Se'nălța — Mănăstirea Domnească.

Fără pateticul lui Coșbuc, fără simetria lui teatrală și calculată. Dimpotrivă: firesc și solemn se desfășoară elegiac, în pătrunzătoare simplitate, poema *Înmormântarea feciorului de Domn*. Prilej ales ca poetul să modeleze în forme o concepție, asupra morții, — câmp favorit — și să cristalizeze pe buzele Bătrânului, Călugărilor, Bocitoarelor, Copilului, adevăruri despre lume, despre viață și despre trecerea în veșnicie. Câteva excepte: una, b. o., care reproduce în efigia versului, cutremurătoarea ectenie „Veșnica pomenire”.

Călugării:

Veșnica pomenire fiului de Domnitor,
 Deslegat să fie de păcatele nevrute și negândite.
 Iertat fie de ispitele netrăite.

Sau comozionantele cuvinte „Pământ ai fost și în pământ vei merge”, redată:

Pământ ai fost și te primește pământul

La fel de lapidare sunt cele grăite de boeri:
 Numai când e doborât stejarul îi prețuești înălțarea
 Numai pieirea arată mărimea
 Numai nemișcarea măsoară avântul.

Cu atari creațiuni massive poezia filozofică românească, așa de restrânsă, se amplifică mai mult cu o față.

*

Ca și legenda, ca și folklorul natura este o predispoziție. Antisentimental, depășind culoarea și linia. Natura nu intră în componența operei pentru peisajul intrinsec. Din cerul marin boltit peste imensitatea verde și peste țărnul de cremene „nasc ritmuri și cad în veșnicii” Dinamismul meditativ, vertijul în misterios, interiorizarea în ea pentru prinderea perlei cu sticliri negre, de bună seamă că respinge pastelul. Exteriorul nu-i oferă decât vaduri de trecere. Din estetica ordinară, care consemna un vocabular obli-

gator (flori, cer, stele, ape, senin, albastru, lună) au fost eliminate noțiunile cu valoarea consacrată. Poetul le-a îmbogățit, când nu le-a prefăcut radical.

Peisajul întoarce totdeauna îndărăt, prin ochii cari au privit, la sufletul care se sbuciumă.

De sticlă — câmpia înghețată
 Departe un șir de pomi despuiați
 Scutură chiciură luminată.

Am rămas singur și e atât de frig
 Incât ași putea să-mi văd cuvintele
 Înghețând în aer, când te strig.

(Iarnă).

Dar, foarte adesea, dela aspectul lumii se transcende în metafizic. De pe un teren, în care aparent ai iluzia că vei vedea spectaculosul unei feerii de noapte primăvăratecă, cu ciorchine înflorite de salcâmi și cu farmec de lună, ești atras pe raze cari se frâng din concret în abstract, spre tărâmurile veșniciei.

Afară salcâmi albi îmbălsămau ca o biserică grădina.

Și revărsarea de lună s'a înălțat tăcută,
 Ca un disc de aur dintr'o icoană pierdută,
 Din salcâmi albi se desprindea câte o floare
 Și așteptam veșnicia, în adierea trecătoare,
 Când înflorise dorul alb în gândul meu
 Și cuvintele fluturau căutând pe Dumnezeu.

(Noapte)

Sub pasta de culoare, întinsă cu muchia unui cuțit puțin risipitor, zace totdeauna un elan de transmigrare prin cugetare către imperiul impalpabil al viziunii. Natura participă în opera poetică în măsura în care este capabilă să construiască raporturi, să transfigureze, să întruchieze simboluri, să ajute la interpretarea spiritualului.

Vezi soarele prin arbori? O inimă prin coaste...
 Azi ramurile albe de floare, par ciolane
 Dintr'un schelet
 ...cerul e în suflet și inima'n grădină

(Strofe de primăvară)

Crinii se leagănă strălucind ca stele albe
 Și mâini ce se întind din altă lume
 Să ne oprească mersul îndrăznit...

Și crinii, mâini — sau stele căzătoare
 S'au frânt în aplecare spre pământuri.

(Insemnări)

În volumul *Lângă pământ* d-l A. M. era cu mult mai tânăr, deși de atunci sunt numai șase ani. Încă odată tânăr prin anumite efecte de exultanță. Era apoi și mai apropiat de poezia predecesorilor. (În ceace privește melodia metrică s'au executat desigur schimbări însemnate. D-sa a încetat să mai prețuiască muzicalitatea, de vreme ce acordă excesivă atenție fon-

dului). Poziția între două direcții era în orice caz evidentă. Avea contact cu unele afectări morbide, de vogă literară, cari trădau o transmisiune de simbolism antebelic. Tonuri crude și note false încă mai scăpau. Pe latura concesiunilor, culegerea aceia (*Lângă pământ*) îl ținea în vecinătatea versului străveziu și simplu al lui Iosif, ori nu-l depărta de pastel în sine, sămănătorist și idilic.

(B. o. :

Zbor lăstunii Intre florile de nalbe
Peste zidurile albe Cade seara fâlfâind).

Se simția și criza. Era elaborarea devenirii. Colecția actuală a rezultat din definirea poetului. Este expresia maturității talentului. Lupta dintre modernism și formele autohtone își sună în volumul de față cele din urmă zăngăniri stinse. Fanatismul modernizat a cedat în favoarea conceptelor tradiționaliste. Cu toate acestea ici și colo se mai arată câte o reminiscență. *Grădina de zarzavat*, care firește a plăcut cu prioritate unor critici din avantgardă, conține un pastel strâmb, în nota exagerată modernistă. Versuri ca acestea :

Ce e mai frumos, e spanacul
Și pe urmă luna.

sunt resturi de manieră.

*

Aspirația spre mistic, predilecția pentru irațional, dibuirea insondabilului, se privează literar de imagine. Extracția plasticizărilor — așa de numeroase în deceniile trecute — nu este echivalentă cu o depoetizare. Imagina ca o corolă de lotus e încopciată în vers, rar, când unda în sine se cere clarificată printr'un reflex din afară.

Ai fost pe scoici purtată de cea mai albă spumă,
Mănată de vânt verde, pluteai pe flori de crin
Cai negri băteau apa cu aripi de delfin
Și valurile cari veghează ți-au fost mumă.

(Pe un țârm).

A recurs la un procedeu imagist pentru a valorifica o strălucitoare apariție boticelliană, de Venus Anadyomene și pentruca imediat, în următoarele două versuri finale, să capteze, în contrast, efectul dispariției. Necesitatea, deci, de a sensibiliza ideea că frumusețea este cu neputință de realizat.

Dar când în frumusețe zâmbeai amăgitoare
Vrând să te prind — tu iară te-ai cufundat în mare.

Nicăeri însă imagina nu prosperă. Pe cât se poate este ocolită. Imagina deschide ferestre în afară. Anină aripi pasării duhului, să sboare din încăperile sale, să culeagă lumină și miere. Contemplația interzice raportul cu lumea, oprește jocul slobod și frivol pe suprafețe. Analogia, răstălmăcirea de situații și termeni preocupă pe cântăreții cari caută eleganțe sau divertisment, pe mânuitorii poeziei decorative. Marile căutări, turburările mistice și freamătul vieții lăuntrice, trag obloane între eu și lume. Alungă tentația

imaginii, cu reputație facilă. „Tant il est vrai que la haute poésie se passe aisément d'images”.

În colecția din 1924, natura ca obiect de inspirație atârna pânze rustice pe zidurile cărții (*Țară, Crucile fântânilor*). Iar ca procedeu, tropul avea mai largă răspândire (*Taină de primăvară, Inoptare*, etc.). În *Drumul spre stele* ambele mijloace sunt evitate. Fiindcă în cutia vioarei geme rapsodia sufletului împovărat de gânduri, de suflul eternității, de mai multă tristețe. Nu melodia bemolată.

*

Salomeia aparține începuturilor. Reproducerea aici face impresia a două jumătăți de cărți diferite, cusute alătura. Ca banda viorie de tonalitatea pământului care se mărginește brusc cu roșul de nuanța focului, pe cerul crepuscular. Sintetizând majoritatea notelor poetului (misticismul, dramaticul eterat, inaprehensibilul, esotericul, plutirea fluidică spre moarte, în taină și spre magie) poartă simultan și exagerările debutului fanatic; în special dedublarea intelectualistă. Toată febra ecloziunii de simbolism, incipient, exclusivist, neadecuat la necesitățile artei noastre. Diferențiată ca tehnică, are comun cu poetica prezentă alte puncte. Visul este potențat, simulând o apropiere de realitate. Ca o demonstrație coreografică în care linia de atingere cu podeaua izbuteste să devină invizibilă. Niciodată visul nu este coborât în structura organică a realului. Indoită iluzie de vis și viață. Caracter propriu poeziei, care se detașează de teluric, menținând însă relații de ideale coordonate. Notația izolată nu se logicizează, ca pretutindeni în celelalte bucăți.

Recitind *Salomeia* în ansamblul *Drumului spre stele*, ai nălucirea că vezi o frescă de schit, zugrăvită de zelul unui tânăr ucenic prea convins de importanța stilului.

*

Fenomenul poetic zăvorât sub peceti și chee, în volumul *Drumul spre stele* își refuză accesibilitatea unui mare număr de cetitori. Poezia în general anticipează viitorul: mai totdeauna n'a încântat contemporaneitatea și s'a dăruit mai generos următorilor. Pe „drumul spre stele” podit cu azur vaporos nu vor păși decât puțini. Urcușul anevoios pe blocuri aspre de suflet, prin neguri dense către lumină revelatoare, va fi străbătut de acei cari vor avea inițierea într'o îndelungă familiarizare cu rostirea sibilinică a poeziei noi. Ermetic și august mesajul se adresează exclusiv intelectualității de superioară treaptă. Silueta frumuseții care se răsfirea imaterială din paginile albe învârstate cu slovă de întuneric nu va putea fi zărită decât de acei cari au în apele ochilor fire de lumină din luminile poetului. Din nou apare adevărată constatarea lui Henri Bremond „Lire poétiquement les poètes — je ne dis pas les comprendre — c'est leur ressembler un peu, participer à leur don, à leur état poétique”!

Mi se pare că mai bine ca oriunde este încheșată în *Dor* făptura poeziei d-lui A. M.

Te-am revăzut subt sălciile 'nflorite.
Treceai învesmântată negru ca o sfântă
Dealungul apelor de seară poleite
Dealungul trestiiilor în care vântul cântă.

În atitudine elegiacă, în lumină scăzută, apariție drapată în zale. Melosul volumului se strecoară fantomatic și răsucindu-se ca un stâlp de fum, se topește în văzduhurile din care s'a născut.

*

În atelierul d-lui A. M. s'a îngemănat râul de raze a două izvoare cari curg din direcții contrarii: Suptilitatea estetică a recentelor poetice apusene cu primitivismul tare și superstițios al literaturii populare. Se repetă procesul lui Eminescu și Coșbuc cu un nou câștig pentru lirica noastră. Întoarcerea d-lui A. M. nu e unică. Îl are și pe d-l I. Pillat confrate în aceeași palinodie, ceva mai integrală. Beneficiul se înfăptuiește dublu, întâi pentru poet și al doilea pentru literatură.

Desprins din simbolism, din preajma lui Mace-

donski, d-l A. M. a evoluat continuu spre celălalt pól, al autohtonismului. Din simbolism, dela maestrul lui reputați: Baudelaire — mai puțin —, Villiers de l'Isle Adam, Sar Péladan, Maeterlinck și mai mult Laforgue, a deprins metoda, și-a însușit tehnica, și-a fixat trăsăturile temperamentului, ca apoi, să sape mai aproape în comoara etnicului, unde vegetează latent nenumărate elemente cari se pot ridica la gradul de poezie, mituri, legende, incantații, eresuri, oarecari zone de misticism. Respirația puternică a milenarului Demiurg vivifică totdeauna pe cei cari îl consultă. Adopțiunea formelor străine, nehrănite cu virtutea radiată din zăcămintele autohtone nu cunoaște longevitate. Și dimpotrivă. Avem această convingere care într'un studiu s'ar putea urmări: d-l A. M. a isgonit recrudescențele de școală și a vizat permanent contactul cu fondul psihic natal. Cu darul pe care-l deține și prin instrumentul ce și l-a apropiat, va putea să încorporeze artistic încă mai mult din lirismul etnosului românesc.

CONST. D. IONESCU

C R O N I C A P L A S T I C A

T E O D O R E S C U - S I O N

TRĂIM în vremea unei arte în continuă revoluție. Speculațiile întregului domeniu plastic se găsesc înt unite în interpretări absolute, după care pare că nu mai poate nimic urma și totuși, a doua zi după izbânzi, nu alții, dar însuși artistul victorios se îndreaptă spre alte cunoașteri. Luciditatea artei contemporane, sinteticul unora, decorativul rece al altora; legile ca de beton armat în care se desfășoară elementele creatoare; mijloacele noi utilizate, explorările în domeniul aparent și 'n celălalt; variațiile de raporturi între lumi, cea reală și cea transpusă, condițiile lor de existență; staticul și dinamicul, anatomia și psihologia ca punct de plecare și de ultim adevăr permit să nu mai rămâe nimic nedescoperit, nimic nereluat, nimic neștiut. Niciodată dealungul veacurilor de artă n'au fost puse probleme mai grele, niciodată n'au abundat deslegări mai meșteșugite, niciodată febra cunoașterii totale, a inversării vederilor într-o afundări de lumi nebănuite n'au cunoscut-o la așa intensitate alți artiști. E o întrecere aproape savantă care lasă mult în urmă toate celelalte manifestări spirituale.

Natura din afară rămâne simplu pretext, adesea vag ecou și o altă natură mult mai adevărată, mai bogată și mai întinsă crește în importanță, determinând creațiile de artă — cea din om. Și pictorii și sculptorii se realizează pe ei, interiorizând exteriorul înainte de a începe opera care trebuie să cuprindă totul; tot ce se poate vedea și gândi în cele mai meșteșugite mijloace. De aici aspectele felurite sub care se prezintă

mondiala producție artistică, deosebirile prăpăstioase de inspirație și execuție. Pare că nu mai este arta a cincizeci de ani, ci arta câtorva secole.

Fernand Léger plasează obiectul suspendat în aer, stabilind altă frumusețe lumii înconjurătoare; Max Ernest străpunge obscuritatea lucrurilor, fixând viziuni de dincolo de viață; Jean Surcat inventează ritmuri fantastice peisagiului primar — decor de tragedii continue; Paul Klee sintetizează ca 'ntr'o vorbire cifrată gândurile lui plastice; Zadkine și Lipschitz în sculptură împing pietrele în pasiuni exaltate în timp ce Derain intră în cea mai autentică esență clasică; Picasso se găsește la măști de construcție de artă neagră; Bourdelle învață dela Egipteni, iar Maillol dela Greci.

O stare anarhică generală răstoarnă ordini stabilite ca din pasiuni și conștiințe artistice să nască altă ordine. Dintr'o mișcare naște o altă mișcare, spune undeva Tériade; dintr'o idee dezvoltată naște o altă idee; dintr'un fruct naște alt fruct. Dar prin câte stări trebuie să treacă această mișcare pentru a egala valoarea celei din care s'a născut? Toată dificultatea în asta constă, cauza revoltelor, motivul esențial al reacțiilor. Posibilitatea invențiilor de tot felul oferă un joc nesfârșit, visul însuși poate prilejui motive picturale — dar atunci substanța inspirației se subțiază ca un fir ce ajunge cu vremea invizibil. Fantezia ajunge, contrariu, mică de tot și profunditatea sentimentelor de totdeauna nu mai e servită. Din aceste motive, cu toată abundența, arta contemporană rămâne extrem de puțin definitivă.

Ca și altă dată, cu expoziția de acum Theodorescu-Sion aduce învățăminte. Încă cu doi ani în urmă, alături de obișnuitele-i compoziții, idilice campestre, acest veritabil artist, ca un răspuns parcă celor ce-l învinuiau că numai prin motiv este pictor român, aborda subiecte care n'aveau nimic a face cu străchini și ulcele, catrințe și chimire, câmp sigur unde specificul național ese ușor la iveală, după cum se spunea. Suprafețe mari de culoare, de mase diferențiate cu pastă lucrată abundent, susținută prin ea însăși încercau meșteșugul lui — nuduri, portrete, fonduri întinse. Cu ultima expoziție calea cea nouă se accentuează. Theodorescu-Sion nu expune nici o compoziție de subiect național și totuși victoria spre care a tins mânat de temperamentul său de o forță de exprimare rar întâlnită iar nici de cum spre a replica detractorilor, apare ca una din cele mai strălucite din câte a avut într'o bogată carieră.

Iată acum, bibelouri de porțelan, idile de faianță în poze galante, costume și pălării romantice din epoca valsului și portrete de aristocrată cu priviri vagi legănate de nostalgii și cu zâmbete fine care nu se adresează nimănui — și Theodorescu-Sion le vede prin senzibilitatea lui românească. Contribuția subiectelor delicate contopită cu robustețea viziunii imprimă tablourilor o originalitate desăvârșită și impresia se degajă atât de netă încât devine obsedantă. Măestria lucrului ca totdeauna este prezentă în cea din urmă părțică a pânzei și cântecul de culoare sigur și de o intensă sonoritate amintește marea vitalitate cuprinzătoare de viață în plin a unui Rubens. Vreau să lămuresc însă aici că imaginația artistului nu mai formează întreaga picturalitate ci există o conlucrare a modelului viu mereu prezentă, alături de mijloacele cromatice și liniare, întâlnite în general la vechii maeștri. Găsim modelul mereu prezent, conceput ca razim întregii vorbiri plastice prin ce poate el însuși natural spune și prin ce poate prilejui a se spune despre dânsul, nealterat însă de nici un gând și de nici un vis care să fie invenție imposibilă. Modelul din pânzele actuale își păstrează o vitalitate proprie numai cât transmisă prin elocința colorii. Acesta este idealul de totdeauna al picturii. A plămădi viața din pastă uleioasă, a o frământa și a o da mâinilor de meșteșugar și totuși a o elibera nealterată, nefalsificată din tremurul de lumină de pe pânză, ca impresia de adevăr și frumos să te reție ca 'n fața naturii, un eveniment.

Atunci pozele nu pot fi decât simple, orice urmă de complicație formală, care oricât de bine condusă vrea parcă să ne demonstreze gălăgios știința picturului, este abandonată și atenția cea mare aplecată totmai spre obișnuit, spre firesc, spre demult existent. Dar greutatea e de nemăsurat și numai un pictor înzestrat cum e Theodorescu-Sion poate s'o treacă. El nu se sfiște să întrebuițeze colorile cele mai epuizate cum e rozul și movul (gândiți-vă numai cât torent

de roz există pe lume) așa cum le-a zărit în fața ochilor, imprimându-le însă rezonanță nouă; după un ideal care nu i-a fost numai fața colorată și nici simpla natură, ci conlucrarea de care vorbeam mai sus, nestinghereala, tovărășia. Panglica nu mai e de piatră oricât de frumos colorată, nici trupul modelului, nici lucrurile din jur ori din boare multicolore, ci existența fiecărui este lămurită, materialul valorificat. În decurul lui sufletesc aspectele lumii se mișcă într'o sinceritate de pură viață și când e vorba de creație acțiunea simfonică a colorilor, melodia care compune tabloul se desfășoară după legi eterne, după evidența contrastelor de umbră și lumină din natură. Tabloul nu mai este suprafața colorată, ci capitole din viață, operă de umanitate, eliberări pentru sufletul omenesc. De aici lipsa de „artistic” de convențional ce stânjenește așa de frecvent contactul între spiritul nostru și opera de artă, devalorizând calități serioase. Firește exigențele unui tablou nu sunt nesocotite — exagerările necesare tocmai pentru a ridica valoarea obiectului sunt exercitate; reconstituirea naturii se întâmplă astfel cum trebuie să ne-o ofere arta picturii. Mijloacele pot fi multe și variate cu condiția ca ele să nu strice simplitatea elementelor reale — pentru că viața n'a fost niciodată complicată chiar când este îmbrăcată în purpură. Voluptatea travaliului în care te poți lăsa adesea antrenat alungă emoția și tocmai când crezi că ești în miezul lucrului, tocmai când crezi că vezi mai bine ajungi doar la o „caricatură”: a virtuozității numai pentru ea. „Infernala comoditate a pensulei” de care vorbea Delacroix.

Ce succese ușoare ar fi putut recolta Theodorescu-Sion dacă s'ar fi lăsat în voia abilității? Din experiențele unui an au urmat altele, căci el a muncit enorm, și odată reușite, ușurința în care l-ar fi pus putea să-l piardă dacă de fiecare dată de câteori se afla în fața unei pânze nu-și controla toate adevărurile de până atunci pentru un nou adevăr.

Care sunt mijloacele picturale neforțate care să nu atingă acest lucru delicat ce se cheamă viață, ucis iremediabil printr'o apăsare prea tare pe cărbune, printr'un efect dintr'o pată de culoare? Cum se poate exprima viața mai plin se întreabă cu fiecare expoziție Theodorescu-Sion, cum se ajunge la definitiv și la eternitate?

Răspunsurile lui ne duc cu gândul la rostul cel înalt al picturii, cea în loc de frunte printre celelalte arte. „Ea singură realizează în plin forma senzibilă; oferă artistului privilegiul acordat lui Dumnezeu de a anima materia și de a face din dânsa expresia spiritului; fericirea accentului pus pe pânză de o mână ascultătoare spiritului și sugerând cele mai înalte și mai imperceptibile idei, pare mult mai miraculoasă decât alianța simțului și virtuții fonetice a cuvintelor conduse de un poet de geniu”.

TACHE SOROCEANU

CRONICA MĂRUNTĂ

SOCIETATEA DE MAINE, valoroasa publicație clujană, singura care, prin strădania d-lui Ion Clopoșel, a isbutit să se mențină dintre toate încercările de a da o revistă ardeleană, tipărește un articol de măgulitoare și înțelegătoare camaraderie cu prilejul celor zece ani împliniți ai *Gândirii*. Comentând introducerea la numărul nostru festiv, redactorul *S. d. M.* își exprimă o nedumerire căreia îi suntem datori un răspuns. I se pare oarecum ciudat că noi recunoaștem în Nicolae Bălcescu un premergător „fragmentar dar limpede” al spiritualității proclamate de noi ca principiu de orientare. Și tot astfel i se pare „semnificativ întrucât Bălcescu e *singurul* predecesor în ordinea spirituală amintit de d-l Crainic”.

Întâiu, o rectificare: Bălcescu nu e singurul predecesor pe care îl recunoaștem. În eseu *Sensul Tradiției* am pomenit o serie întreagă. Deasemenea Radu Dragnea a pomenit pe Dimitrie Cantemir, pe Petru Movilă și vede, cum e just, în *Luceafărul* lui Eminescu un înalt moment al aceleiași spiritualități. E adevărat că în articolul festiv comentat de *S. d. M.* am amintit numai de Nicolae Bălcescu. Aceasta, dintr-o preferință personală. Mie Bălcescu mi se pare cea mai pură întrupare a geniului românesc. E omul care s'a apropiat mai mult de ipostaza îngerului. Lucrul acesta am căutat să-l demonstrez într'un articol închinat lui Bălcescu în 1928, articol pe care *S. d. M.* îl elogiază iar d-l N. Iorga, supremă autoritate în materie, l-a aprobat cu vorbe calde în *Revista Istorică*.

Dacă distinsul cronicar al *S. d. M.* ar fi avut răspasul să recitească acel articol, ar fi văzut că acolo nu era vorba numai de psihologia lui Bălcescu, ci și de spiritul care fecunda această psihologie și se răsfrânge în opera și în acțiunea sa patriotică. Bălcescu era un credincios în sensul religios al cuvântului. Credea în Dumnezeu, nu în felul șovăitorului și vagului deism al unui Jules Michelet, ci în felul creștin. În concepția lui filozofică despre istorie, care e limpede deși fragmentară, întâmplările omenești se petrec sub ochiul atent al Providenței. Insuș eroul său predilect, Mihaiu Viteazul, are semnificația unei misiuni profetice. Criticii noștri n'au observat până acum că această *Istorie a Românilor sub Mihaiu Viteazul* e o epopee desfășurată pe două planuri simultane: unul natural-istoric și unul divin. Cel din urmă are necentenite imixtiuni în acțiunea planului istoric, prin vedenii și visuri stăruitor descrise. E spiritul supranatural care participă la faptele omenești, idee formulată doctrinal în introducerea celebrei cărți. Cum plănuiesc o monografie a lui Bălcescu, voi căuta să analizeze acolo caracterul acestei spiritualități.

Bălcescu n'a fost un revoluționar raționalist cum fals i s'a zis, ci un tradiționalist revoluționar care visa o democrație întemeiată pe demofilia evanghelică. A-

ceastă idee, alimentată și din doctrina lui Lamennais, reese atât de limpede din literatura și din actele sale, încât aproape nu e nevoie să insistăm.

ROMANIA IN FOTOGRAFII am putut s'o vedem într'o expoziție, întâia la noi în genul acesta, organizată de *Directia Presei și Informațiilor* de pe lângă Președinția Consiliului. Te-ai fi așteptat la o colecție de obișnuite cărți postale ilustrate și am găsit cu totul altceva. Imaginile numeroase și vaste, care evoacă o țară întreagă, dela mare la munte, dela om la codri, dela ogor la instalații industriale, sunt de o finețe inedită și de un pitoresc revelator. Intrucât fotografia poate fi socotită o artă, aceste imagini expuse saltă dintr'odată din banal. Ele au transparențe și vibrații ce le apropie de peisagiul artistic, deși n'au altă pretenție decât aceea a documentului vizual.

Directia Presei a executat aceste fotografii din necesitatea propagandei în afară. Pentru aceasta și-a întemeiat un atelier propriu. Am văzut alte serii de imagini cari nu sunt expuse, fiindcă sunt reproduceri de artă plastică și, cu lunga experiență pe care ne-au dat-o anii și lucrul la această revistă, am putut constata că Bucureștiul n'are azi un atelier fotografic care să rivalizeze cu lucrul fin al acestor biurocrați.

ADEVĂRUL LITERAR continuă campania de călomnia și infamii de rând la adresa noastră. Pe d-l M. Sevastos, instrumentul acestei campanii, l-am dat în judecată.

Tribunalul, și-a declinat competența, trimițând procesul la jurați. Vom merge și la această instanță democratică unde cineva poate fi achitat chiar pentru crimă. D-l M. Sevastos, contând probabil pe lacrimile pe care le va vărsa cerând iertare, a reînceput calomniile cu o sinistră rea-credință și cu un cinism bestial. Noi însă pentru calomniile recente ne-am adresat din nou Tribunalului.

D-l M. Sevastos e secretar de redacție la *Viața Românească*. Pentru această revistă, editura *Adevărului* a încasat anul trecut o sumă îndoită față de *Gândirea* și a tipărit cinci numere în tot anul, în condițiile tehnice cunoscute. Iar anul acesta, pentru un ajutor împătrit decât al *Gândirii*, n'a scos încă niciun număr. Noi nu acuzăm pe nimeni. Dar când acest colomniator de profesie cunoaște bine aceste lucruri, nu e fapta sa de un cinism bestial?

N. C.

TEODORESCU-SION

PRIETENE

GÂNDIREA

TEODORESCU-SION

IARNĂ

GÂNDIREA

TEODORESCU-SION

MARCHIZA DE FALANȚA

GÂNDIREA

S. MÜTZNER

PRIMĂVARĂ

GÂNDIREA